

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XV. KÖTET. III. SZÁM.

KOMBINÁLÓ SZÓALKOTÁS.

SIMONYI ZSIGMOND

L. TAGTÓL.

Ára 40 kr.

BUDAPEST.

1890.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

Első kötet. 1867—1869.

I. Solon adótvényéről. *Télffy Ivántól*. 1867. 14 l. Ára 10 kr. — II. Adalékok az attikai törvénykönyvhöz *Télffy Ivántól*. 1868. 16 l. 10 kr. — III. A legújabb magyar Szentírásról. *Tárkányi J. Belától*. 1868. 30 l. 20 kr. — IV. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. *Szász Károlytól*. 1868. 20 l. 10 kr. — V. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akademiánk feladása *Toldy Ferencztől*. 1868. 15 l. 10 kr. — VI. A keleti török nyelvről. *Vambéry Ármintól*. 1868. 18 l. 10 kr. — VII. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. *Imre Sándortól*. 1889. 98 l. 30 kr. — VIII. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. *Bartalus Istvántól*. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. 60 kr. — IX. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai. 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. 3. Baldi Magyar olasz Szótárkája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). *Toldy Ferencztől*. 1869. 176 l. — X. A magyar bővített mondat. *Brassai Samueltól*. 1870. 46 l. 20 kr. — XI. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. *Bartalus Istvántól*. 1870. 43 l. 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. *Mátray Gábor* l. tagtól. 1870. 16 l. 10 kr. — II. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. *Szász Károly* r. tagtól. 1870. 32 l. 20 kr. — III. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. *Joannovits Gy.* l. tagtól. 1870. 43 l. 20 kr. — IV. Adalékok a magyar rokonértelmi szók értelmezéséhez. *Finály Henrik* l. tagtól. 1870. 47 l. 20 kr. — V. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népv. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1870. 23 l. 20 kr. — VI. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. *Zichy Antal* l. tagtól. 1871. 33 l. 20 kr. — VII. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növényzeti névtár XVII. és XVII. századi párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt) *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr. — VIII. A sémi magánhangzokról és megjelölésük módjairól. *Gr. Kuun Géza* lev. tagtól. 1872. 59 l. 20 kr. — IX. Magyar szófejtetések. *Szilády Áron* l. tagtól. 1872. 16 l. 10 kr. — X. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. *Szenássy Sándor* l. tagtól. 1872. 114 l. 30 kr. — XI. A defterekről. *Szilády Áron* lev. tagtól. 1872. 23 l. 20 kr. — XII. Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. *Szvorényi József* lev. tagtól. 1872. 13 l. 10 krajczár.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóit után. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1872. 109 l. 40 kr. — II. Apáczai Csérei János Barczai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében *Szabó Károly* r. tagtól. 1872. 18 l. 10 krajczár. — III. Emlékbeszéd Bittitz Lajos felett. *Szabó Imre* t. tagtól. 1872. 18 l. 10 kr. — IV. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló *Vadnai Károly* l. tagtól. 1873. 64 l. 20 kr. — V. Emlékbeszéd Engel József felett *Finály Henrik* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VI. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ősköltészetre. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1873. 135 l. 40 kr. — VII. Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 16 l. 10 kr. — VIII. A nemzetiségi kérdés az araboknál. *Dr. Goldziher Ignác*tól. 1873. 64 l. 30 kr. — IX. Emlékbeszéd Griim Jakab felett. *Riedl Szende* l. tagtól. 1873. 12 l. 10 kr. — X. Adalékok Krim történetéhez. *Gr. Kuun Géza* l. tagtól. 1873. 52 l. 20 kr. — XI. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. *Riedl Szende* lev. tagtól 51 l. 20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1874. 151 l. 40 kr. — II. szám. Bálint Gábor jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l. 20 kr. — III. szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mívelése hazánkban. Székfoglaló *Bartal Antal* l. tagtól. 1874. 182 l. 40 kr. — IV. szám. A határozott és határozatlan mondatról. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1874. 31 l. 20 kr. — V. szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. *Dr. Goldziher Ignác*tól. 1874. 42 l. 20 kr. — VI. szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban

KOMBINÁLÓ
SZÓALKOTÁS.

SIMONYI ZSIGMOND

L. TAGTÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1890.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOM. ÁJA.

Kombináló szóalkotások.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1888. okt. 22-én és 1889. decz. 2-án tartott ülésein.)

What the law of gravitation is to astronomy,
what the elementary properties of the tissues are
to physiology, that the laws of association are to
psychology. *J. St. Mill.*

A legújabb nyelvtudományban rendkívül termékenynek bizonyultak az analógia hatásaira irányuló kutatások. De a nyelvészetnek van egy ága, mely eddigelé aránylag kevés hasznot merített e kutatásokból: a szófejtést értem, melyben a reafordított óriási erőfeszítések ellenére még folyvást oly nagyszámu, mondhatni számtalan találós mesével állunk szemben. Hiányzik itt az analógiás módszernek következetes alkalmazása, mely — ha kielégítő tapasztalati tényekre támaszkodhatik — nem retten vissza olyan magyarázatoktól sem, melyeket első tekintetre képtelenségeknek tarthat a járt utakon járó nyelvészkedés. Én is csak hossz-szas meggondolás és nyolcz-évi szakadatlan megfigyelés után határoztam el magam, hogy bővebben értekezzen egy analógiás szófejtő módszerről, melyet «Az analógia hatásairól» való előadásomban (1881. 9. 1.) csak a következő pár sorban érintettem:

«Néha a szónak hangzására egyetlen egy más szó is bír annyi befolyást gyakorolni, hogy megváltozzék a kiejtése, s ilyenkor talán inkább azt kellene mondanunk, hogy a beszélő a két szót összezavarja s mintegy összeolvasztja. Mit szóljunk pl. ha azt olvassuk, hogy a tatrangi csángóknál *szám-talan* helyett előfordúl *szám-éntalan*? (Nyr. II. 524.) Nem lehet más, mint a rokon értelmű *szám-talan* és *tám-éntalan* szók egyesítése. Ha Batsányi «*segélytő* kezeket» ír (Költem. 32), nyilván a *seg-éllő* és *seg-ítő* szavakat zavarja össze. A *szalangál* ige is (Kreszn.) talán a

szalad és *irongál* igékből, *feszenget* pedig a *feszeget* (**feszejtget*) és *feszeng* igékből lett. S vajjon a *bizgat* igében nem szabad-e a hason-jelentésű *biztat* és *izgat* szavak összekeverését látnunk? Szótárainkban találjuk a *fennyeden* szót (vö. «Csak fennyeden van érintve» Figyelő IX. 70), s talán nem tévedünk, ha a *fennyen* és *könnyeden* szavakból magyarázzuk. Arany Aristophanesében *harczona férfiak* nyilván a *harczos* és *marczona* összevegyítése. Így csinálhatott a mi régi krónikánka *hán*-ból *Hunor*-t, hogy a *Mogyor*-ra rimeljen... Ilyen erősen hat egy-egy rokonjelentésű szó analogiája.»

Azóta folyton figyelemmel kísértem ez érdekes jelenséget. főkép az élőbeszédben, s azt tapasztaltam, hogy sokkal nagyobb szerepe van a szóalkotásban, mintsem eleinte hittem. Azonfölül más nyelvészeknél is találkoztam egyes ilyen magyarázatokkal, kik szintén csak félve s tapogatózva próbálgatták a dolgot, vagy habár helyesen rámutattak is e jelenségnek lélektani alapjára, a szóknak összezavarását vagy «contaminatio»-ját általában a ritkább szóalkotó tényezők közé sorozták. *) Azt hiszem, hasznára lesz az ügynek, ha vizsgálom nyelvünkben e szövegyítésnek más jelenségekkel való kapcsolatát, és iparkodom ezt az új szófejtő módszert egy csomó biztosabb példa elemzésével hasznosnak bizonyítani, s megmutatni, hogy e jelenség épen nem kivételes valami, hanem messzeható szerepe van szavaink történetében.

Az analogiás hatás a képzettársulás lélektani törvényén alapszik. Már a gyermek megérzi a hasonlóságot, az analogiát az egynemű alakokban, s ez az analogia vezeti aztán őt is a hasonló alakok képzésére. Az analogiának ez az érzéke nem egyéb, mint a mit közönségesen nyelvérzéknek nevezünk. Az analogiának számos fajtáját legegyszerűbben két nagy osztályba csoportosíthatjuk: a belső és a külső analogia osztályába. A belső abban áll, hogy egy-egy szónak összes származékai vagyis képzős és ragos alakjai egy-egy képzetsorral csoportosulnak nyelvérzékünkben. A külső analogia viszont abban áll, hogy különböző szók hatnak egymásra, még pedig azért, mert bizonyos közös elemnél fogva földézik egymást emlékezetünkben. Ez a közös elem legtöbbször valamely közös alak-tan-i kategória szokott

*) A függelékben összeállítom, a mit más nyelvészeknél találunk erre vonatkozólag.

lenni. Így pl. az összes tárgyesetek, az összes infinitivusok, közép fokok stb. szintén csoportokká sorakoznak nyelvézékünkben. Innen van, hogy a *mínd* szót a tárgyesetben mindenütt így kezdik használni: *míndet*; innen van, hogy a személykategóriák egységét helyreállítva a népnyelv országszerte elmossa az íkes és iktelen igék közti különbséget.

Néha azonban az egymásra ható szókban csak épen annyi a közösség, hogy hangzásukra nézve hasonlítanak egymáshoz. A *családot* pl. sok vidéken *csalárd*-nak mondják, csak azért, mert amúgy is rokonhangzású a *csalárd* melléknévvel (Győr megyében Nyr. VI. 272. Komárom megyében VIII. 94. Dráva vidékén VII. 746. Alföldön IV. 329). A gyűrűujjnak régi magyar neve, mely bebizonyíthatólag az ugor közösség hagyománya: *nevetlen ujj*; de e helyett Zala megyében *neveletlen* ujját, Baranyában *nevendék* ujját mondanak, s ez már valóságos népetimologia (Nyr. XVII. 236. és Tájsz.) A mélyútnak régi magyar neve *horhos*, de Tolna megyében ma *horgos*-nak nevezik (Nyr. V. 524. Veszprém városában is van egy *Horgos utca*, melynek mély helyzete kétségtelenné teszi, hogy szintén *horhos* volt valaha, s a Bakonyban egyebütt is *horog*-nak nevezik a mély völgyet, *horh* helyett, (Nyr. I. 94). Hont megyében a fenkő *tokját* állítólag *toklyó*-nak is nevezik (Nyr. V. 474), holott ez a szó különben csak esztendő *bárányt* jelent.)*

Sokszor a hasonhangzású szók nem a hangzását, hanem a jelentését módosítják az illető szónak. Az *agyafúrt* régente nyakas bolondot jelentett, s mai értelme abból magyarázódik, hogy utótagja a *furfangos*-ra emlékeztetett. Az *örökődik* ige régi íróinknál, 'növekszik' értelemben is előkerül; nyilván azért, mert az *öregedik* igéhez hasonlít, mely ama korban szintén növekedést jelentett. A *ficzkándozik* ige egy-két írónál fölvette a *fecskendezik* jelentését. *Ildomos* annyi mint a német *klug*; hogy ma hibásan *illedelmes*-t értenek rajta, nyilván a két szónak hasonló hangzása okozta. (A nép nyelvéből is közölték: «*ildomos*: illő» Gyöngyösön

*) Ide tartozik az az eset, hogy a nép a ritkábban használt idegen szókat egymással összetéveszti, s pl. *matrikula* helyett azt mondja *praktikum* (Nyr. IV. 182), *omnibusz* helyett *fidibus*, *filibusz* (276), *receipe* helyett *receficze* (azaz *recepisz*, 280), *paraplé* helyett *kanapé* stb. Ilyen félreértés következtében állapodhatott meg a meglehetősen elterjedt *fraktura* e h. *praktika* agyafurtság, hamisság.

Nyr. II. 181.) A *kölöncz* metaphorás használatára, mely sokfelé el van terjedve, a *kölyök* szó volt hatással (IX. 91. Tájsz.). A *patak* szó Tolnamegyében a sár jelentését is fölvette, mert a *csatak*, *latyak*, *lacsak* szókhöz hasonlít (Nyr. VI. 230). *Sandalog* és *sandarol* eredetök szerint sanditást jelentenének, de a székely népnyelvben az az értelmök: «halk s lassú léptekkel vagy sunnyogva menni az úton», «sunnyogva, féloldaltag menni» (l. Kriza és Tájsz.); *sandarol* valószínűleg az *oldarol*, *ódarol* kedvéért, *sandalog* pedig az *andalog* kedvéért vette föl e jelentést (vö. «*andalog*: gondolkozva, elmélázva, másra nem ügyelve, lassan megy» Nyr. VII. 91). Egy városi ismerősöm az *avar*-t erdei kopár helynek értette, mert — úgymond — «az *ugar* is olyasmi».*) — A franczia *chère* szó eredetileg a. m. arcz (közélatin *cara*, görög *κῆρυξ*) és *faire bonne chère* a. m. jó képet mutatni, nyájasan fogadni valakit; de ebben a kifejezésben *chère* idővel a 'lakoma' jelentését vette föl, még pedig nyilván azért, mert a húsnek *chair* (lat. *caro*) nevéhez hasonlított (l. Littré: *Études et Glanures* 10).

Még erősebben hatnak egymásra az olyan szók, melyek használatuknál fogva állandó kapcsolatban vannak egymással. Jelesen három esetben történik ez, t. i. összetételekben, továbbá a jelentésnek ellentéténel vagy rokonságánál fogva.

Az összetételek közül nagyon kedveli nyelvünk az iker szókat vagyis olyan összetételeket, melyeknek tagjai mind jelen-

*) Más példák Magyar Határozók I. 25. — Más nyelvekben is sok ilyen példát találunk. *Kluft* a középfőlnémetben sirt is jelent, csak azért, mert *gruft*-hoz hasonlít. A franczia *pucelle*, mely eredetileg csirkét jelentett (lat. *pullicella*), idővel a latin *puella* jelentését vette föl. Mind a latin *allaudare*, mely a. m. dicsér, ajánl, mind pedig a latin *allocare*, mely a. m. elhelyez, állít, ezzé vált a francziában: *alouer*; onnan 1300. körül átment az angol nyelvbe, s itt már most a két homonym jelentése új, közös jelentésekben egyesült: helyeselve állítani, jóváhagyni, megengedni. («Between the two primary significations there naturally arose a variety of uses blending them in the general idea of assign with approval, grant, concede a thing claimed or urged, admit a thing offered, permit etc.» Murray: Dictionary.) — A finn nyelvben *kastua* a. m. megnedvesedni, *kostua* a. m. megnedvesedni, nedvességtől duzzadni, növekedni. Az utóbbi eredetileg pusztán növekedést, gyarapodást jelentett (mint a finn *koso* 'bőséges', észt *kozu* 'gyarapodni' bizonyítják, l. Budenz: Szót. 7.56) s mai kettős jelentését nyilván a *kastua* hatásának köszöni.

tésre, mind hangzásra nézve rokonok. Ezt a rokonságot gyakran fokozza a kiejtés az által, hogy az egyik tagba belekeveri a másik tag hangjait. *Csúsz-mász* helyett néhol azt mondják *csász-mász* (Nyr. II. 466. Tájsz.), *csüngen-lógni* helyett *csüngeni-lüngen* (MNyszet. VI. 320. vö. *csigni-lógni* Nyr. II. 184), *térül-fordul* helyett *térül-férül* (MNyszet. VI. 352), *égyszér-másszor* h. *éccér-máccor*, sőt (*éccé-másszó* helyett) *écci-mácci* (Oláhfalú, Nyr. IX. 235). Hasonlóképp mondunk *szédett-vétt* helyett *szédett-védett*-et, s már Lépes Bálint írja a XVII. században: *Aprónként fölszedik-vedik füzetéseket*; a szombatosok ugyanazon század elején a többi közt *szedő-vedő*-nek nevezték az «össze gyűjtés ünnepét» vagyis a táboros ünnepet (M.-Zsidó Szemle III. 322). Így lett a hajdani *kótyavető*-ből *kótyavetye*, s úgy látszik régi íróink *apró-csöpü*-jéből *apró-csöprő*. *Némi-nemű* helyett *némü-nemű* régibb irodalmunkban igen gyakori s már a codexekben előkerül (pl. HorvC. 100); *semminemű* helyett is találkozunk *semmü-nemű* (Századok XI. 419). *Kirilágos-kiriradtig* e h. *világos kivradtig*.

Ide tartozik az a jelenség, hogy, ha nincsenek is elválhatatlanul összetéve, ha csak gyakran kerülnek beszédünkben egymás mellé, már erősen hatnak a szók egymás hangalakjára. A *mintsem* kötőszó legtöbbször *inkább*-kezdettű főmondat előtt szerepel, azért a székely nyelvjárások egy része így ejti: *mintsebb, mintsább!* *) Nevezetes az a sokféle átalakulás, melyet viszonyító és kérdő névmásaink szenvedtek a folyton velök járó mutató névmások hatása alatt. A *milyen* névmás még a XVIII. század közepén jóformán ismeretlen volt, s csak a *mely* és *minemű* volt használatos, a hol ma *milyen*-t mondunk. Emezt nyilván a *mely*-ből alakult, még pedig kétségtelenül úgy, hogy az *ilyen* és *olyan* elemei vegyültek bele. *Mennyi* és *mekkora* szintén annak köszönik mai alakjokat, hogy rendszeren az *annyi*, *ennyi*, *akkora*, *ekkor*a társaságában alkalmazzuk őket. Míg ugyanis *annyi*, *ennyi* az *az*, *ez* névmások származékai, addig amazok a *mi* névmásból vannak képezve s régi nyelvemlékeinkben csakugyan így hangzanak: *mínyi*, *mikora* (illetőleg a képzőknek régibb alakjával *mínyé*, *mikorú*), csak később vették föl

*) Vö. éleztapjainkban *mentül* — *antul* (e h. *mentül* — *annál*); továbbá: Keljete fel *mentől* leülendetek: surgite postquam sederitis (FestC. 85.) e h. *azontól mihelyt*.

mai ejtésöket: *mennyi, mekkora*. Ugyanilyen okból változott a régi *melyre* ezzé: *merre?* (mert *arra, erre*; Göcsejben *mörre, mőre*, s ennek visszahatása alatt *örre, őre* e h. *erre*). Sőt némely nyelvjárá-sokban ilyenek is keletkeztek: *mezen? mez iránt?* (Biharban s Ormánságban, mind a kettő a. m. *merre*, mely úton, vö. *azon, ezen, ez iránt*); továbbá *mettől fogva?* (Szabolcsban, Esztergomban, a. m. *mitől fogva*, honnan v. mikortól kezdve, vö. *attól fogva, ettől fogva*).*)

De nem szükséges, hogy össze legyenek téve vagy hogy általában együtt ejtsük ki az ilyen szópárokat; már maga a jelentés-beli összetartozás elégséges arra, hogy egymással elegyüljenek. Ha a két szó egymással ellentétes vagy egymással rokonjelen-tésű: akkor ha az egyiket alkalmazzuk, a másik könnyen meg-pendül lelkünkben, mintegy fülünkbe csendül, úgyhogy k ö n n y e n j ö h e t n y e l v ű n k r e i s u g y a n a b b a n a p i l l a n a t b a n , m i d ű n t á r s á t k i e j t j ű k . Ennek azután természetes következménye a szókombiná-lásnak az a sűrű előfordulása, mely meggyőződésem szerint igen hatalmas tényező szavaink történetében.

Hogy egészen biztos úton haladjak, mindenekelőtt azokat az eseteket kísértem figyelemmel, melyekben az élő beszéd zavarja össze az efféle szópárokat, s itt arra az eredményre jutottam, hogy ez az önkénytelen szókombinálás kiejtésbeli botlás alakjában számtalanszor előfordul. Az előadandó példákat három osztályba lehet sorozni: az elsőbe állítom a gyermeknyelv tévedéseit; a má-sodikba azokat, melyeknek a műveletlenek vannak kitéve, ha a műveltségi tárgyak kevésbbé ismert neveit alkalmazzák; a harma-

*) Efféle átalakulások mint beszédbeli botlások olyankor is gyakran megesnek, ha a két szó csak véletlen kerül egymás mellé vagy bár csak egy mondatba. Magam hallottam a következőket: «*Kőczos vőgy nagyon*» e h. *kőczos vagy*. «Tegnap azt mondja a *Kacska* [e h. *Kari*]: Van most egy nagyszerű *macskánk*.» «*Lini és Lida*» e h. *Lidi és Lina. Medrény* e h. *mellény*, mert épen *nadrág*-ról is volt szó. *Ágnesz-vizszel* e h. *Ágnes-rizzel*. — N é m e t beszédben hallottam: «*Ein pattl wacka*» e h. *ein packl watta*. «*Donstag und dinnerstag*» e h. *dienstag und donnerstag*. «Ist das *genig käse?*» s aztán kijavítva: «Ist das *nicht genug käse?*» — Vö. «Mink ebben *hível el jártunk*» RMNy. II b. 335. e h. *híven el*; «mind *menmeieket*, mind *földeieket*» DöbrC. 13. e h. *földieket*; tollhibák. «*Ebba* a gödörbe» (Nyr. III. 556) e h. *ebbe* a. Ide tartozhatik a Debreczeni *el-edó* e h. *el-adó*.

dikba végre azokat, melyeket művelt embereknel figyeltem meg, midőn egészen jól ismert fogalmakról volt szó.

Ha a gyermek valamely ismert tárgynak ismeri a nevét is s azután ugyanazt a tárgyat más néven is hallja emlegetni, mely véletlenül hasonlít némileg az ismert szóhoz: akkor ennek befolyása következtében módosítja az új szót, s a képzettársulás a jelentésbeli és hangbeli rokonságnál fogva olyan erős, hogy az új szó a réginek kisebb vagy nagyobb részét fölveszi magába. Egy kis fiú ¹⁾ ismerte a *csokor* nevét, de később ugyanezt *bokrétának* hallotta nevezni; az eredmény az volt, hogy ő *csokrétának* nevezte s e nevet, ámbár mástól senkitől nem hallotta, hosszú időn át alkalmazta. Szintúgy egyesítette a *korsó* és *kancsó* szokat *koncsó-vá*, a *czimbalmot* és *cziterát* *czimbora* névvel illette, a *pont*-ot vagy *pötyty*-öt *pönt*-nek és *pönty*-nek mondta, a pályaházat (*állomás*-nak és *masinaház*-nak hallván) *allo-masinaháznak* nevezte, s mind ezekhez a szóalkotásokhoz sokáig ragaszkodott. Egyszer azt mondta: *rá-tiposott* = *rá-tiprott* + *rá-taposott*; máskor ezzel nyujtotta oda a forró húsdarabot: «*Fűtse meg, mamuska*» = *fujja meg* + *hűtse meg*.³⁾

A műveletlenek különösen az idegen szokat zavarják össze egymással vagy az ismertebb honi szókkal. A nép fiának *dokumentum*-ot meg *okmány*-t emlegetnek, azért aztán megesik rajta, hogy *dokumány*-nak nevezi az okiratot, a hogy közölve van a göcseji nyelvjárásból (Nyr. X. 191). Hasonlókép olvasztja össze a *vizsgálat*-ot az *ekzsámentum*-mal (examen) ezzé: *vizsgáment*.⁸⁾

¹⁾ Mind ezeket kis fiam beszédében figyeltem meg, életének 4. és 5. évében.

²⁾ Néha olyan szokat is összekevert, melyek nem egy fogalmat jelöltek, de mégis egymással valami tekintetben kapcsolatos fogalmakat. Így keletkeztek a következő szók: *viagut* = *viadukt* + *alagut*; *bokroncs* = *bokréta* + *abroncs*? *gumi flasztikum* = *gumi elasztikum* + *flastrom*! (e hármat gyakran mondta, a hátralevőket csak egyszer-egyszer) *ödörlet* = *ödörrel meríteni*; *délető* = *délelőtt* + *delután*. Egy más gyermek *pernyők*-ot mondott *pók* helyett, mert a gyakrabban szóban forgó *hernyó*-t keverte bele. V. ö. a *gyulángó* szót, melylyel egy gyermek a rakétát nevezte el a Nyelvőr egy közleménye szerint, s mely úgy látszik a *gyuladó* és *pillangó* összezavarásából támadt; továbbá az Egger közölte gyermeknyelvi példát: *durstig* = *durstig* + *hungerig* (Indg. Consonantismus, 6).

³⁾ Lukács alkalmazza a «Tiszántúli Kis Magyar» című gyermekkönyvecskében, melynek sok más kifejezése is közvetlen a népnyelvből

Göcsejből közölték ezt az igét: *zegváll, vekszál'* értelmében; nyilván a vekszáló *egzekválás* hatása adott rá okot (Nyr. X. 191). Érmelléki közleményben olvassuk: «*rétikál: recítál*»; úgy látszik a *prédikál* ige van belekeverve (V. 473). Azt is hallottam: *Don Vivant* e helyett: *Don Juan + bonvivant*.¹⁾

De végre a műveltek beszédében s egészen jól is mert szóokban is annyira erős lehet a képzettársulás, hogy két-két rokonértelmű szó összeolvad, főkép ha azonkívül hangzásukra nézve is valamennyire hasonlóak. Magam észleltem a következő eseteket: «*Bekenyertették az ellenséget*,» ez a helyett volt mondva *bekerítették*, s mint a beszélő (született magyar) megvallotta, az utóbbi szóval együtt ez is a nyelven volt: *bekanyarították*, mintha azt akarta volna mondani, hogy *egy kanyarodással bekerítették*. (V. ö. alább a tájszók közt is: *keremít*). Ugyanaz mondta: «Ma is járnak erre kirándulók, egy *csopotot* most láttam;» s maga jegyezte meg, hogy *csopotot* és *csapatot* akart mondani; továbbá: «Mikor arra került a *szor*» s kijavítani akarva «vagy a *só*,» e helyett: a *sor*, vagy *szó*. Egy asszony ezt a megjegyzést tette egy gyermekre: «*Malaczkosan* eszik ez a gyerek,» azaz *malaczosan + piszkosan*. Más ismét azt mondta: «*Elrongítják a fákat*» = *elrongálják + elpusztítják*. Egy fiatal nyelvész a *rogul* nyelvet ismertető *Reguly*-t önkénytelen *Voguli*-nak mondta egyszer. Egy akadémiai értekezleten hallottam a következőket: «Hivatkozással ezen három pontban *foglalkozottakra*» (*foglaltakra + fölhozottakra*); továbbá: «A régi ügyrend ezekkel az új czikkekkal *pótoltandó*» (*pótoltatik + pótlendő*).²⁾

van ellesve: «Szép kis könyvet ajándékozott a múlt vizsgámentkor (examen) 28. «Kapott-e osztán vizsgámentre szép új ruhát?» «72. (v. ö. Szép rubácskát veszek neked ekzsámentumra 14.) Német beszédben hallottam ezeket: «Das ist ein alter *schlamprian*» = *schlamperei + schlendrian*. *Medokument* e h. *medikament*, vö. *dokument*.

¹⁾ Ide számíthatjuk azt az esetet, hogy idegen nyelvet beszélve, egy-egy idegen szóba könnyen keveredik bele egy hasonló hangzású anyanyelvi szó. Egy angolul beszélő a *short way* helyett azt mondta: a *cort way*, a m. *kurta* v. német *kurz* szó miatt. Egy német cseléd magyarul beszélve folyton ezt mondta: *knyafogni* e h. *nyafogni + knaufen*.

²⁾ Egy-két német példa: *interdessen* = *indessen + unterdessen*; «er wird nicht viel drauf *splendiren*» = *spendiren + splendid sein* (ezeket magam hallottam); «*musikeiner*, spielte auf!» = *musikanten + zigeuner* (ezt Volf

Még írásban és nyomtatásban is találkozunk egy-egy ilyen elegyszóval. Hogy Arany János a *marczona harczost harczona férfinak* mondja és *micsoða ízé* helyett azt kérdi: *mizé? kizé?* (l. Arist. Gloss. *kizé*), vagy hogy Balásfi Tamás a *bárgyu argumentumot bárdumentumnak* nevezi (l. Nyelvt. Szót.): az tréfás szándékkal való szóelegyítés, minőket leggyakrabban találunk az éleztlapokban. De a következők önkénytelen összezavarásból fakadtak: *sephesültetik* (RMK. I. 254) = *sebbeszik, sepheszik* + *sebesültetik; lásshatsz* (u. o. V. 234) = *lássadsza* + *láthadd; hazudtoltat* (l. Nyelvt. Szót.) = *hazudtol* + *hazudtat*; *sámalit* (Ölelj meg fiam és sámalíts: unarme mich, halte mich, sohn, Kónyi: Ábel 26) = *segít* + *gyámolít*; *ilyen-tén* (u. o. 175. s még egyszer) = *ilyen* + *illetén*; *előbbszer* (Szék. Okl. II. 122, Ányos, Aigner kiad. aj. lev. és 47) = *előbb* + *először*; *elsőbbszer* (Bár: Munk. VIII b. 101) = *elsőbb* + *először*; *utólbbszor* (Ányos 68) = *utóbb* + *utólszor*; *előreonyuló arczél* (Hunf: Methnogr. 38) = *előreonyuló* + *előrenyülő*; *köszörgös hang* («A rekedt köszörgös hangján szépen akar zengicsélni» Üstökös XXI. 581) = *torokköszörülő* + *nyöszörgös*; *untalanszor* (u. o. XXIII. 325) = *untalan* + *számtalanszor*; *tettlegelés* («A hivatalnokok családjai is felgyűltek az emeletre s mindkét tábor részéről megindult a tettlegelés» Egyetértés 1888. V. 27. 3. l. 5. h.) = *tettlegesség* + *ütlegelés*; *káprándozás* („hallucinatio” Ügyvédek Lapja V. 6. sz. 2. l.) = *káprázat* + *ábrándozás*.)

A mit a példákban mint a nyelvérzéknek alkalmi megtévedését látunk, ugyanazt sokszor tényleg megállapodó nyelv szokásnak tapasztaljuk. Minthogy az ilyen szópárok általában könnyen összefonódhatnak tudatunkban, sokszor az is megtörténik, hogy az így keletkező kombinációkat többen is mondogatják, s a kik hallják — mintegy érezvén bennök mind a két régibb szót — akaratlan elfogadják s a beszélgetés folyamában ismétlik.

(györgy közölte velem); ezt is hallani a német beszéltben: *ein zuener wagen* v. ö. *der wagen ist zu* és *ein offener wagen*.

*) Hírlapjainkban gyakran olvasunk *fertőtlenítés* helyett *fertőztelenítést*, nyilván a sokkal gyakrabban használt ellentétes *fertőztetés* miatt. Egy szedő *Nándor* helyett *Nándiel*-t szedett; bizonyára *Dániel*-re is gondolt ugyanakkor.

Igy aztán elterjednek egy-egy nyelvjárásban, sőt nagyobb vidékeken vagy akár az egész nyelvterületen is. Minthogy a dolog természeténél fogva legtöbb ilyen kombinált szót a helyi nyelvjárásokban találhatunk, főképp ezekre fordítottam figyelmemet, s azt tapasztaltam, hogy ilyen magyarázat nélkül számtalan szó megfejtetlen maradna. Egyelőre csak legbiztosabb példáimat állítom itt össze.

Csallóközben a zaj, kiabálás kifejezésére két különös szó használatos: *zsinaj* és *zsivat*; kétségtelen, hogy mind a kettő a *zsinat* és *zsiraj* összeolvadásán alapszik (Nyr. I 333).¹⁾ — A piszkos, rút, csunya fogalmára Komárom, Fehér, Pest és Bács megyékben, tehát jókora vidéken van elterjedve ez a furcsa két melléknév: *ocsonda* *ocsmonda*; könnyű kitalálni, hogy ezek az *ocsmány* és *ronda* szók egy-egy feléből vannak kombinálva.²⁾ — Dunán túl nagyon elterjedt kifejezés ez: *fölzargatni*; annyit tesz, mint föllármázni s különösen zörgetéssel fölzavarni, fölzörgetni, alig tévedtünk tehát, ha e két ige egyesítéséből magyarázzuk: *fölzavarni* + *fölzörgetni*. Ormánságban *zargatni* a Tájszótár szerint a. m. kergetni, itt tehát az is lehet, hogy a *zavarással* a *kergetés* egyesült, vagy pedig az utóbbi a *zaklatással*. Jászberény vidékén járatos egy *kurgatni* ige, mely hiteles szóbeli értesítés szerint rendesen lár mával járó kergetést jelent,³⁾ s azért azt hiszem, hogy a *kurjogat* és *kerget* igékből keletkezett. — Szilágyságban a kiáltozást *sikobálás*-nak mondják, tehát *sikoltoz* + *kiabál* (Nyr. IX. 565); és ifj. Szinnyi J. mint Erdélyben hallott szót közli velem ezt: *ordibál* = *ordítóz* + *kiabál*. — Abaujban a keresgélést a többi közt így fejezik ki: *kutaskodik* = *kutat* + *kereskedik* (IV. 329). Ugyanezt a fogalmat sok vidé-

¹⁾ A *zsivat*-hoz úgy látszik csak véletlen hasonlít a székely *zurat*, ez talán a *szó* származéka.

²⁾ Az adatok Nyr. V. 474. IX. 284. V. 130. IV. 42. Bács megyében egy hallgatóm értesítése szerint. A félegyházi *ocséndás*, mely hitványt jelent (V. 130), nyilván szintén az *ocsmány* első felét foglalja magában, de honnan vette az utórészét? — A csunya, tisztátalan fogalmára van egy ilyen tájszó is: *csunda* (szék. Tájsz., Szolnok-Doboka m., Nyr. IX. 427. Debreczen, VII. 138) = *csúnya* + *ronda*. De ugyanolyan értelemben *sunda* is használatos (Hajdu m., IX. 524. v. ö. «*sunta*: csúfos, nevetségre méltó» SzD.: M. Vir. Told.) = *sunyi* + *ronda*?

³⁾ V. ö. még: «E szegény embert [adó]hátrálékáért a kétségbeesésig *kurgatják*» Jászberény és Vidéke II. 7. sz. 4. l. — Budenz másképp magyarázza e *kurgat* igét, Szót. 7.

ken ilyen igékkel jelölik: *kurkál, kurkász*; az első a. m. *kutat + turkál*, a második a. m. *kutat + fürkész* (Dunán túl, Csallóközben, Szatmárban, Békésben s a Székelységben, I. Tájsz. Nyr. XV. 40), Hasonló értelemben előfordul még: *vatat = vaszakol + kutat* (*vatat* Szolnok-Doboka, Nyr. XI. 93. Székesfehérvár, VII. 188. v. ö. *vaczkáll* u. o.), *vatarász = vaszakol* vagy *vatat + kotorász* (XV. 407), *motoráz = motoz + kotorász* (XV. 405), *matat* v. *motat = motoz + katat* (Tájsz. CzF.), *kotonoz* (Tájsz.) = *kutat + motonoz*, *katrat = katat + kotor* (Kriza 504. v. ö. *satrat*: ide s tova kap. Tájsz.). — Többi példáimat röviden betűrendben sorolom el:

Abajdok: »izlés s arány nélküli,» idomtalan (Kriza) és »*tabajdok*: tajdok, mocskos» (Tájsz.) = *abajdocz + tajdok, tajak, tajk*; hitvány, tatar (Kriza).

»*Ábaskodik: ágaskodik*» (Kriza) + *lábaskodik* (szék. Tájsz. Vagy tán ez lett amabból a *láb* belekeverésével?)

Ahaddig, eheddig e h. *addig, eddig* (Csikban s Keresztúrfiszékben, Kriza 554), *ahattótól fogva* e h. *attól fogva* (u. o. és 491b.) »*ehettőtől fogva ahaddig*» (Csik, Tájsz.) az *ahajt, chejt, aharra, cherre, aháról, ehéről* hatása alatt (*= a-helyt, a-helyre* stb.)

Áj (Ormánságban, Somogyban, Hetésen a. m. és I. Tájsz., Nyr. III. 473. *ájó*: ásó, u. o. 90) = *ás + ráj*. — Budenz Szótárában s: *j* hangváltozással magyarázza, a minek mindenesetre gyöngébb alapja van. Hogy a *ráj* ige volt itt hatással az *ás*-ra, a mellett szól ez az összetétel is: *ájom-rájom* (Hétfalu, Nyr. III. 523) e h. *ásom-rájom*.

Ámbolyog (lassan jár, ödöng, téb-láb, de egyenesen, kószál' is, székely alak, I. Nyr. VI. 42. V. 180. 222) = *ámolyog + bolyog*. (*Ámolyog: ámul = szédeleg: szédül.* *)

»*Bakdáncsol: bakdácsol, bukdosva lépeget*» (szék., V. 230) = *baktat + bukdáncsol, bukdácsol*.

Baklat (Tájsz.) = *bakzik + koslat* (v. ö. *bislet* Tájsz.).

»*Bingyó: kicsiny, ki nem fejlődött gyümölcs*» (szék. Nyr. VII. 283. v. ö. VI. 471. és Nyelvt. Szót.) = *bimbó + boggyó*. — V. ö.

*) V. ö. »*Ammog* (lebzsel), rokon ezzel: *nyámmog*» (szék. Nr. I X. 41) = *ámolyog + nyámmog*. »*Csámborog kószál*» (Bihar, IV. 43) = *csavarog + ámolyog*? »*Csivelyeg: tévelyegve jár*» (u. o. és V. 811) = *csavarog + tévelyeg*.

bingó és *bogolyó* : éretlen kis gyümölcs, Tájsz.; *bingolyó*, *bingó*, *bogyó* MNyszet. VI. 317.

Bongor (apró vad fákkal sűrűn benőtt hely, Kriza) = *bokor* + *cséngör*, *csöngör* (sűrű bokros hely, u. o.)

Botog (dologtalanul jár elé s hátra, Kriza) = *botol*, *botáz* (u. o.) + *bolyog*.

Bukseng (Nyr. IV. 425.) = *buksegg* + *bukfencz*.

«*Búsan terem: busásan, dúsan terem*» (Kecske-mét, Nyr. IX. 93).

Buszma (buta, igen buta, Rábaköz, Nyr. XVIII. 47) = *buta* + *szuszma*.

Czölömp, *czölönk* = *czölöp* + *kölöncz* (cseh *klíncec*, v. ö. alább *kölömp* és *czölöp*.)

Czorhol, *czurhol* = *czáfol*, *korhol*, *kurhol*.

Czubor-fa = *zuboly-fa* + *szobor*.

Csárma (csahos, csacska, Vas vm. Tájsz.), *csármál* (sokat kiabál' szék. u. o.) = *csacska*, *csacsog* + *lárma* stb.

Csereburung: *cserebogár* (Kriza) + *burunkozik* (*burrog*, *dong* a *cserebogár*, v. ö. *burran* u. o.)

Cserőcze (apró cserjékből álló sűrűség CzF.) = *cserje* + *csepőcze*.

El-csiszamodni (elsikámlani, szék. Tájsz.) = *el-csuszamodni* + *eliszamodni*. *Csiszonkázni* (Tájsz.) = **csuszonkázni* + *iszunkodni*, *iszonkodni*. (*Csiszamik*, *csiszamó*, *csiszamodik* már XVII. századi íróknál is van.)

Csődelék = *csődület* + *csőcselék*.

(*Sönkö* (levágott fának csutkója, Kriza) = *csonku* (v. *csutkó*) + *tönkö* (Tájsz.).

Csúp, *csup* = *csúcs* + *púp* (v. *kúp*).

Csurdé (mezítelen; tollatlan verébfi, szék. és Szilágyság, Nyr. VIII. 474. IX. 428. 182) = *csóré* (l. VIII. 474) + *purde* (l. XI. 565. v. ö. még *puszi* IX. 236).

Döhönye (II. 518) = *döher* + *tohonya*.

Dülekedik; *tülekedik* (l. ezt CzF.-nél) = *dül* + *dulakodik*, *tülakozik* (l. ezt Kreszn.)

Éghetetlen = *éktelen* (l. e kettőt Krizánál 496) + *régheetetlen*.

Eleintéken: *eleinteni napokon* (Kriza).

Endelődik: *émelyődik* (Kriza) + *andalodik*.

Épelődni Tájsz. = *évelődni* (v. *ételődni* Tájsz.) + *tépelődni*.

Faktat CzF. = *faggtat* + *fartat*.

Fukari (Somogyban Visnyén és Gómörben hallgatóim értesítése szerint; így használták a Pesti Naplóban is 1881. VI/9. tca) = *fukar* + *zsugori* (v. ö. még *facsari*, *faszari* Tájsz.)

Furtonosan (Hétfalu, Nyr. V. 330. «*furtonfurt*, *furtomoson*: szakadatlanul» Homoród, u. o. I. 135) = *fo'ytonosan* + *furtonfurt* (ném. *fort und fort*.)

Gajdász (tele torokkal kiáltoz, Veszprém s Zala vm., Tájsz. és Nyr. II. 427) = *gajdol* + *kajdász*.

Gazmalék (folyók partjain tömegbe verődött sok holmi, Kriza) = *gaz* + *törmelék*.

Gazmota (u. a.) = *gaz* + *csimota*. (A *gazmota* aztán különféle módon iker szóvá alakul át: *gezemuza*, *gezemucza*, *gezemicze* stb.)

Neki-gázolodik (hozzáfog, Kecskemét, Nyr. IX. 86) = *neki-gázol*, *neki-gázlódik* (v. ö. *gázlódni* Tájsz.) + *kászolódik*.

Görnye (Tájsz.) = *gërhes* + *tesznye*. — *Gërhám* (gërhes, sovány Rimaszombat, Nyr. V. 230) = *gërhes* + *sovány*?

Göbörcs (göröngy, Nyr. II. 373) = *göb* + *hoporcs*.

«*Gömbő*: marha-böndő; a sertéseknél *gömböcz*» (szék. Tájsz.) Sőt *göndő* is van Krizánál («haskó» a.).

Görzséd («két rét g.» Győr, Tájsz.) = *görnyed* v. *görbed* + *gúzsad* (v. ö. *gúzsadt*: meggörbült Tájsz.).

Guliba (Szeged, Nyr. VIII. 235. Fehérm., IX. 284) = *gunyhó* + *galyiba*.

Le-gyáfol (Kriza) = *gyápol* (MNyszet. VI. 372) + *le-czáfol*.

Gyéha (Baranya, Kassai: Szókönyv. I. 45) = *gyuha* + *éha*.

Gyuk (u. m. *dugni*, Esztergomban, így pl. már Lippai: PKert III. 193. Lépes Bálintnál *meggyukni* egyenesen a. m. *meggyakni* megszűrni) = *gyak* + *dug*.

Gyiresz: gyér növevő erdő (Kriza) = *gyir*: gyér (Tájsz.) + *cseplesz*: alacson bokros erdő (u. o., v. ö. *csepéte*, *csepőte* u. o.).

Hannássik (hadd látom' Sopr. Nyr. II. 519) = *hanném* (hadd nézzem) + *hallássék* (hadd lássam).

«*Harimzsál*: *horzsol*» (Somogy, Nyr. IX. 283) + *karimzsál*.

«*Hókács*: *forgács*» (Ormánság, Nyr. III. 182) + *halk* (for-gács' Tájsz.). V. ö. még *szijács*.

Horpály (széles völgyes hely, Fehérm. Nyr. XI. 284) = *horpadás* + *lapály*, vagy talán inkább *horh* + *lapály*.

«*Ingesztel*: *ingerel*» (Borsod, Nyr. IV. 43.) + *égesztel*: *nógat*, *ingerel* (Csallóköz VIII. 333. I. 232). V. ö. «*églelni*: *vexare*» és «*iglelni*: *reprehendere durius et frequenter*» (Tájsz.) és *égödelöm* beszéd, *égödelöm* káromkodás (Kunság, Nyr. I. 122).

Ippaszkodik (Kriza) = *iparkodik* + *kapaszkodik*.

Izró (mindig így mondta egy Budapesten szolgáló érsekujvári eseléd: *izró parázs* stb.) = *izzó* + *forró*.

Kapcziáskodni (hetykélkedni, aggatózni Nyr. XI. 479) = *kapczáskodni* + *hepcziáskodni* (a jelentések is a rokon hangzásnál fogva egyesültek egészen.)

Le-kaszarint (leszel, Nyr. III. 87) = *le-kaszabol* + *le-kanyarint*.

Katangol, *katyangol* (Tájsz.) = *kőszál* + *csatangol*.

Keremít («*kanyarít*, *karén* vág pl. *kenyeret*; ne *keremítsd* le azt a *kenyeret* te, *vágj* a *sorján*» alföldi szó, Nyr. XIV. 190) = *kerít* + *karamít* (a Székelységben a. m. *kanyarít*, ill. ennek régibb alakja, l. Budenz Szót.).

Keszeg e h. *keszeg*, a *kecsege* hatása alatt. Viszont *köcsög* e h. *köcsöge*, a *keszeg* hatása miatt (l. Herman Ottó: *Halászat Könyve*).

Kokány (fene gyerek, Debr. Nyr. VII. 330) = *karakány* + *mokány*.

«*Kokonya*: *afonya*» + «*kokojza*: *afonya*» (Tájsz.).

Kopri = *kopasz* + *csitri*. (V. ö. «*kopri*: *kopasz*, meztelen» Orosháza, Nyr. VI. 179. «*csitri*: *kopri*, rövidhajú» Nagykunság, XVI. 191. «*csitri*: ha vki igen le van nyírva» Hont m. VI. 182. «*csötrös*: elvágott rövid hajú» Gömör, Tájsz. *csuri*: kinek a haját a bőrig lenyirták.)

Kölömp (ölhosszú darab fa, szék. Nyr. V. 377) = *kölöncz* + *czölömp* (l. ezt itt fönt).

Köstörködni (ingerkedni, Baranya, Tájsz.) = *kötekedni* + *böstörködni* (v. ö. még *östörög*: *pöröl*, Soprony m. Nyr. II. 560).

Kurtékli (kaczagány, szék. l. Tájsz.) = *kurti* + *rékli*.

Küsdbe menni, *küsdeni* (Kriza, Tájsz., szék.) = *küzdeni* + *vesdibe futni* (versenyt futni; Kriza szerint *vesdi* egyértelmű ezekkel: *vess*, *vers*, s ebből ismét azt következtethetnők, hogy *vesdi* és *vess* = *vers* + «*vesd el magad*: nosza szaladj, iramodj» Kriza).

Mánkó (együgyű ember, Udvarhely) = *málé* + *ánkó*.

Mengyek = *megyek* + *menek*. (Ha a tiszavidéki *menyek* a *mégyek* igének régi teljesebb alakja volna, akkor a nyelvemlékekben is kellene nyomának lenni.)

«*Mogorú : mogorva*» (Borsod, Nyr. IX. 333) + *szomorú* (*szigorú*?)

Műkölködik (Csik, Nyr. IX. 43) = *működik* + *művelkedik*.

Náspáhol (SzD: MVir. Told.) = *náspángol* + *elpáhol*.

Nazsnagol (Érmellék, Nyr. V. 473) = *náspángol* + *lazsnakol*.

Nyiszál (Dunán túl a. m. riszál) = *nyes* + *riszál*.

Nyuzga (sovány, elesigázott, Nyr. XVI. 286) = *nyuzott* + *nyurga* (v. *nyurga* + *vézna*).

Ócsáll (Lehr: Toldi 407) = *ócsáll* + *bécsmáll*.

Paszat (Nyr. II. 561. V. 228. 230) = *piszok* + *maszat* (vö. még *gamat*, *szemet* stb.)

Pirinyó, *piránkó*, *pirinkó* (Székely tájszók) = *picziny* + *parányi*.

Pirhanyagos (Kassai: Szókönyv) = *piros* + *vérhenyegős* (vö. a régi nyelvben *derhenő* = *derült* + *vérhenyő*? és *burhonyó idő* = *borúlt* + *derhenő*?)

Piszke, *biszke*, *böszke* (egres', de az első kettő ribiszkét is jelent) = *pöszmete* + *ribiszke*.

Poczkány (vakandok, Drávamellék Nyr. V. 572) = *poczok*, *puczok* (vakandok, Dunán túl, uo. 228) + *patkány*. (Vö. *buzgány*: *patkány*, Gyergyó, Nyr. IV. 282. és *poczok*: *poczegér* uo.)

Pontyó (cyprinus tinca, schleihe, vö. SzD. és Kassai: Szókönyv I. 108) = *ponty* + *czompó*.

Pótít: *pótol* (Győr, Nyr. VIII. 523) + *tódit*, *toldit* (vö. még *tópol*, *tópít*: *pótol*, Nógrád, V. 182).

Pranda = *prasnya* + *ronda* (vö. még *rusnya*?)

Ragadáncs: *bogáncs* (Tapoleza, Nyr. VIII. 469) = *ragadály* + *bogáncs*.

«*Rékkenyeg*: *rekkenő meleg*» (?) (Szatmár, Nyr. X. 140).

Répzni: *rémteni* (SzD: MVir. Told.) + *képzni* (vö. *rebzsik*: *jut* v. *rémlik* az eszében, Marczalmellék, Tájsz.)

Rózan valószínűleg úgy keletkezett a *józan*-ból, hogy ez a *részeg* kezdő hangját vette át.

Sadar (Vas vm. Kassai: Szókönyv I. 73) = *sodor* + *csavar*.
Sajdol (Vas vm. uo. 72) = *sajnál* + *fájdal* (vasmegyei kiej-
 téssel *fájdol*)?

Sanyarész = *sanyarú* + *csenevész* (l. az utóbbi szó alatt CzF.).

Sikma (Nyr.) = *sipka* + *kucsma*?

Tácsog (ácsorog, száját tát' Udvarhely) = *tátogat* (v. *támo-
 lyog*) + *ácsog* (az utóbbit is használják uo.)

El-takulj (Tájsz.) = *eltakarodj* + *ellódulj*.

Tempe (törpe, székely, Nyr. IV. 328) = *tömzsi* + *törpe*.

Téplő (kendertörő, szék. Tájsz.) = *tépő* + *tiló* (cséplő?)

Tonka = *tompa* + *csonka*. (Vö. «*Tonka*: csonka, hegye-törött, pl. kés, szeg» SzD: MVir. Told. «*Tonka*: tompa» és «*Tonka*: csonka» Tájsz. «*Tonka*: tompa, életlen, köszörületlen kés» Fehérv. Nyr. VII. 188. «*Tonkul*: tompul» Ipolyvidék, III. 428. «*Konta*: csonka» Szatm. Tájsz. *Tonka* divik még Soprony megyében is, Nyr. II. 561.)

Töngörög (Kreszn.) = *ténfereg* + *höngörög*, *hengereg*.

Végestelen végig (Nyr. VIII. 40) = *véges végig* + *végtelen végig*.

Vihatar (Abauj, Nyr. V. 272) = *vihar* + *zivatar*. (*Viheter* = *vihar* + ném. *wetter*? *Viher* Tájsz. = *vihar* + ném. *wetter*? Úgy látszik, az utóbbi előbb **veter* alakban honosult meg s aztán csak a *vihar*-ral elegyedve vált *viheter*-ré és *riher*-ré. Vö. Szarvas Gábornak a *viheter*-ről való fejtegetését Nyr. —)

Zíhar, *zivar* (Székely, Tájsz.) = *zivatar* + *vihar*.

Ziheter (Nyr. II. 473) = *zivatar* + *riheder* (uo.) — *Zuhatar* szintén = *zivatar* + *viheter*, az *i*-nek utólagos illeszkedésével.

Zámor: crapula (erdélyi szó, Nyr. IX. 526); vö. «*zákányos*: *mármoros*» (Kiskunság) IX. 567.

Zsödör («az orsó torka zsödri a fonalat, összepödri» Győr, Tájsz.) = *zsurol* (dörgöl, surol, Kemenesalja, Tájsz.) + *pödör* (vö. még *sodor*).

*

Az elsorolt tájszóknak nagyobb része valószínűleg csak a legújabb korban keletkezett, ámbár egyesek közülök talán már régebben is járatosak voltak. Találunk is már régibb íróinknál egyes

ilyen szókat, melyekről minthogy ritkán fordulnak elő, némi valószínűséggel föltehetjük, hogy szintén csak tájszók voltak, szintén csak egyes vidékeken támadtak két-két régiebb szó elegyítéséből. Illyenek a következők:*)

Cziczere, cziczérés Diószeginél a. m. *cziczoma, cziczomás* vagy *pipere, piperés*; nyilván e kettőből van kombinálva. Ugyanezen értelemben előfordul *ficzere* is (már a XVI. században Bornemisznál és másoknál), továbbá *ficzoma* (Bethlen: Élet. 180. 53). A kettő közül az egyik mindenesetre, de valószínűleg mind a kettő kombinálás által keletkezett, úgy, hogy a *cziczere* és *cziczoma* szóktól kapták utórészőket; mert előrészök megvan a régi *ficzkéz* igében, mely szintén a. m. piperéz, és a balatonmelléki *ficzos*-ban, mely a. m. piperés (Tájsz., talán összefügg velök a *ficzkó* is). Itt említek még egy furcsa kifejezést, mely egy székely köszöntő rigmusban fordul elő: «E ház közepébe egy zászló üttessék, arannyal ezüsttel *fel-puczomáztassék*» (Népk. Gy. III. 283) = *felpuczoltassék* + *felcziczomáztassék*.

Czifornyás (egy kurucz nótában, Thaly: Adal. II. 90) = *czifrás* + *czikornyás*.

Eldődi Sámháznál és Illyefalvinál a. m. hajdani, őskori; ebből vonták el aztán az *eldőd* főnevet. *Eldődi* kétségkívül az *elő* szó származéka, de hogyan lett az *elő*-ből *el*? s micsoda képző az a *-dōdi*, mely semmiféle más szavunkban elő nem fordul? — Ugyanazon értelemben használják XVII. századi íróink ezt a két szabályosan képezett szót: *elődi, elődedi* (Pósházi, Czeglédi s mások). Véleményem szerint e kettőből van összezavarva ama harmadik: *eldődi*.

Eredtség kerül elő Heltainál és PP.-nál, a nélkül, hogy *eved* igét használtak volna. Az *eredtség* tehát, úgy hiszem, az *evesség* és *genyedtség* elegyedéséből lett. Bod szótárában már *megervedt* is van, sőt Sándor István az *ered* igét is fölvette, de ezeket is a *meggenyedett* és *genyed* analogiájára képezhették.

Festőzés (MA: SB. 239) = *festés* + *kendőzés*.

*) Csak keveset idézek, mert nagyobb részökre nézve a Nyelvtörténeti Szótár tanuságát kell bevárnunk. Áll ez egyébiránt az eddig elszámolt tájszókra nézve is, mert lehetséges, hogy egyes esetekben a Szótár épen azt fogja régiebbnek bizonyítani, melyet mi a másikból támadottnak mondtunk.

Gyapor, gyapora MA. szótárában a. m. *fecundus, solidus* = *gyakor* + *szapora*. — Ugyanott ezeket is olvassuk: «*gyaporodom*: *cresco, augesco*» és «*gyaporitom*: *foeto, fructifico*», és ezeket mai nyelvjárásokban is megtaláljuk (Bodrogekőzben «*felgyaporodni*: felserdülni» Tájsz., és Csallóközben «*gyaporit*: szaporit, gyarapít» Nyr. I. 278). Ezek nyilván a *gyarapodik* + *szaporodik*, *gyarapít* + *szaporit* igékből lettek.

Kalafa fordul elő néhol a *kaloda* helyett, úgy, hogy a *fa* képzete és neve elegyedik belé.

Kaszabul Dugonicsnál a. m. *kaszabol* + *nyirbál*. *Kaszabol* szabályos *l*-es igeképzés a török *kaszab* szótól, mely eredetileg mészároszt jelent. Előnevet még a Tájszótár is közli («ki a sörtést, marhát földarabolja») és *Kaszap* alakban vezetéknévül is él.

Keserkedik Faludinál a. m. *kesereg* vagy *szomorkodik*.

(O)szzelegy (Pósaházinál többször) = *öszelegy* (Matkó, Sámbar) + *elegy*. Vö. *egyvelegy nyelvek* (Teleki J. Jutalomfeleletek 198, 199) = *egyveleg* + *elegy*.

Pámpolódik Heltainál a. m. *pántolódik* (Kr.); ebbe t. i. belevegyült a *kámpol* ige, mely a. m. nyelvel, gúnyol (Faludi és Tájsz.); *kápolódás*: maledictum (Wagner: Phras. a *Lædo* szó alatt). Vö. még «*kámpol*: gyaláz, szíd» Kapnik vid. Nyr. II. 183.

Valamenténnyire: Faludi gyakran használja (33, 35, 53, 635 Toldy kiad.) e h. *valamennnyire*, s valószínűleg a népnyelvből vette. E különös alakot úgy magyarázhatjuk, hogy a rokonértelmű *valamint* van belezavarva. Hasonlót olvasunk már egy XVII. századi levélben: «Sándor úr dolga *valamentire* megjobbul» (LevT. II. 367. a kiadásban meg van jegyezve, hogy «így»).

*

Kisértsük meg még néhány köznyelvi szó elemzését.

Alamuszi. Nyilván az alvással van kapcsolatban, de minő hallatlan képzők vannak a végén, ha szokás szerint csak alap szót és képzőt keresünk az elemzendő szóban? Van azonban egy régebbi melléknév, melyben megvan az *alamuszi* eleje: *alamár*; előfordul a XVII. század elején Zvonaricsnál, s a Tájszótárban is megvan mint göcseji szó: «sok alvó, lusta, heverő» jelentéssel.* — Az *ala-*

*) Szokatlan képzés ugyan, de van még egy ilyen névszó, mely többször előkerül az ÉrdyC.-ben: *szülemér*, a. m. szülemény, szülött. Mat-

muszi-nak vége megvan ezekben a rokonértelmű melléknevekben: *szuszi*, *szuszi-muszi*, melyek elég régiek lehetnek, mert már Pázmánynál megvan a hozzájuk tartozó *szusma* és MA. szótárában a *szuszog* ige, melyből származnak (vö. *szuszmog*); azonkívül Otrokosi ilyen melléknevet is említ: *aluszi* (OrigHung. II. 220). Tehát *alamuszi* = *alamár* + *szuszi* (v. *aluszi*). Ezt megerősíti az *álomszuszi* szó, melyet a Tájsszótárban olvasunk (az *Alamuszta* cikkben), s mely majdnem ugyanazokat az elemeket foglalja magában, de teljes alakjokban összetéve. Ebből lett népetimologia útján az *álomszuszik*, a mi szó szerint annyit tenne mint 'álomláda', s ez átváltozást ismét az mozdította elő, hogy más ilyen tréfás metaforák is használatban vannak: *álomtáska*, *méregzacskó*, *boriszák* (azaz 'borzacskó'). — *Alamuszta* megint az *alamuszi*-ből lett, még pedig nem holmi *-ta* képzővel, hanem egyszerűen a *lusta* szó belevegyülésével; ámbár némely vidéken a lustaság képzete egészen eltűnik s az *alamuszta* annyi, mint *alattomos* (J. Nyr. XVII. 86. 132).

Alant. Ez az alak a múlt század végeig nem igen lehetett használatban. Nyelvtörténeti Szótárunk idéz ugyan két régebbi adatot, de csak historicusaink kútfőkiadásaiából, ezek pedig nem föltétlenül hitelesek, mihelyt egyéb tudomásunkkal ellenkeznek. Más forrásaink szerint pedig e határozó szó ezelőtt ép úgy hangzott, mint a névutó: *alatt*. Míg azonban a névutói használatban változatlan maradt, a másik jelentésben *alant* lett belőle, kétségtől nem *n* beszúrásával, hanem a rokon *lönt* s az ellentétes *fönt* kedvéért. — Viszont ez a *lönt fönt*-féle alak úgy keletkezett volt az egyszerűbb *lenni fönn*-ből, hogy ezek a rokonjelentésű *alatt fölött* szók *t* hangját vették át, melyre különben semmi szükségök sem volt. Ilyen pleonasmussal mondták már a XV., XVI. században *bennem* helyett *bennettem*, s később *kivülem* és *körülem* helyett *kivülöttem*, *körülöttem*, nyilván az *alatt, fölöttem, közepettök* stb. analogiájára.

«*Artani magát vmibe*»: az *árt* igéhez ennek a szólásnak eredetileg semmi köze sem volt, mert nyelvemlékeink bizonyossága szerint azelőtt így hangzott: *átani magát vmibe* (a csángók még ma is így ejtik) s úgy látszik összevonása az *avat* igének (**arát*?). Az *átani* azért vált ezzé: *ártani*, mert a beavatkozás gyakran *árta-*

kónál is van «*Sámbár Csalmár*», de ez vagy *csaló* + *kalmár*, vagy a *csal* ige + *már*, névszóul használva.

lommal jár. (Ismét más népetimológiát látunk a következő mondatban: «Akkor nyílt fel a lengyel urak szeme s lett előttök tudatos, hogy tulajdonképen *mibe mártották magokat*» Nemzet VII. 63. sz. 2b. — Máskép magyarázta Budenz az *át* és *árt* viszonyát, l. MÜg. Szót. 755.)

Bizgat = *biztat* + *izgat* (vagy *bozgat*, l. ezt a Nyelvtört. Szótárban),

Buta. Kétségtelen, hogy e szónak eredeti hangalakja *buga* s eredeti jelentése 'tompá, csonka' (= *csuvas muga* l. tompa, 2. ostoba, l. NyKözl. XX. 469). Lehetetlen, hogy a *g* minden ok nélkül változott volna *t*-re; s nekem az a meggyőződése, hogy a *t* a rokon jelentésű és hangzású *suta*, *csuta* szóból került a *butá*-ba. Viszont a *suta*, *csuta* változatai ezek a melléknevek: *sula*, *suli*, *csulya*, *csuli*, (l. Nyr. VI. 525., XIV. 229.), *kula*, *kuli*, s ezek meg úgy keletkeztek, hogy a *kajla* elegyedett a *suti*-val!

Czölöp azelőtt *czolop* volt, mert ugyanazon szlovén szóból lett, melynek más magyarításai *oszlop* és *czuláp* (szlov. *stolop*, ószl. *stlūpū*, orosz *ostolopū*). Igaz, hogy a *czolop*-nak *czölöp*-re változása olyan hangrendi változás, a minő igen sok van nyelvünkben, de ebben az esetben bizonyosan az mozdította elő, hogy a rokonértelmű és hasonló hangzású *czövek* és *kölöncz* szók kezdettől fogva magashanguak voltak. Hogy a *czolop* ilyen elegyedés által vált *czölöp*-pé, bizonyítják a tájszólási *czölömp*, *czölönk* és *kölömp* alakok, melyek már a *kölöncz*-nek nagyobb fokú behatását mutatják. Viszont a *kölöncz*-ből talán a *czolop* hatása alatt támadt a mélyhangu *koloncz* (ámbar ez gyanúsan hasonlít a német *klotz*-hoz).

Csatangol a *csatázik* igéből lett, úgy, hogy a *barangol* ige végét vette át. *Csatázik* ugyanis nyelvemlekeink szerint első sorban nem harczot, hanem csapatonként való járást, portyázást jelent, s ez a jelentés ment át a *csatangol* igébe. Magyarázatunkat megerősíti ez a tájszólási alak: *csatrangol* (SzD. és Tájsz.), mely a *barangol* igének *r* hangját is befogadta. — Van egy ilyen alak is: *csatólál* (Tájsz.); ez a *csatáz-ik* igéből a következő tájszók hatása alatt fejlődött: *kólál*, *kelekólál*, *kelebólál*.

Csónakáz, *ladikáz* = *csónakoz*, *ladikoz* + *hajóköz*.

Csupasz = *kopasz* + *csupa*.

Hentereg a régiebb *hempélyeg* és *fetreneg* szókból van kombinálva. Ugyane két szóból lett az itt-ott előkerülő *fentereg* alak.

Emez meg a *ténfereg* szóra emlékeztet, mely talán a. m. *tévelyeg* + *fentereg*.

Himbál ezekből lett: *hintál* + *lóbál*. (Van egy rokonjelentésű tájszó: *lombáz* = *hintáz* + *lóbáz*. Továbbá: *himbókáz* Nyr. IV. 477. = *himbál* + *hintókáz*.)

Híméz-hámoz, eredetileg így hangzott: *imez-ámoz* (l. Nyelv-tört. Szót. Ám alatt.) vagyis immel-ámmal tesz v. mond valamit. A mai kezdő *h* hangot az magyarázza meg, hogy a *híméz* ige keveredett bele, melyet már régen használtak a szépitgetés, mentegetés értelmében.

Kancsal helyett azelőtt *kandal*-t mondtak. Ebből úgy lett a *kancsal*, hogy a *bandsal* vagy a régi *fáncsal* szó elegyedett bele. — Másfelől a *sandal* és *kandal* föltűnő hasonlósága is alig lesz véletlenség, de ezekről egyelőre nem kockáztatok magyarázatot; annyi hihető, hogy egyik a másik hatása alatt keletkezett.

Kapaszkodik = *kap* + *ragaszkodik*. Az utóbbi régente ugyanazt jelentette, és *kapaszkodik* különben egészen szabálytalan képzés. Így *csípeszkedik*: *obliero* PPBl. = *csíp* + *ragaszkodik*. Továbbá *ragódzani* (Mezőtúr, Nyr. IX: 183) = *ragaszkodni* + *fojódzani*.

Nám mondom ebből: *lám mondom*, valószínűleg a *ni* vagy *no* szócskák beolvadásával.

Olybá = *olyba* + *olylyá* (mert azelőtt nemcsak azt mondták: *olyba venni, annyiba tartani*, hanem azt is: *olylyá tartani*, l. Magyar Névragozás 5).

Pocsolya = *pocs*, *pocséta* (olasz *pozzo*, *pozzetta*) + *mocsolya* (szerb *močilo*, mely összetartozik a *mocsár* és *mocsok* szláv eredetijével.) V. ö. még ugyanezen jelentéssel *kopolya*, *kobolya* (s ehhez *köpecz*, *göbecz*, vagy pedig *kotyú*, *kátyú*?)

Sürr-forr = *forr* (pl. a népség, Faludinál s Aranyinál) + *sürög-forog*.

Töméntelen, *töménytelen*. Régi íróinknál röviden *tömény*-nek hangzik (*tömény-ezer*: *myrias*, *chilias* MA., Prág., l. Kr.) s nem egyéb, mint a török *tömen* 'sok, rakás, tizezer' (l. NyKözl. X. 90) Honnan vette a *-telen* képzőt, melyre semmi szüksége sem lett volna? Kétségkívül a *számtalan*-ból. Ezt bizonyítja a szintén ezekből kombinált furcsa *számentalan* alak, melyet Pázmánynál (Préd. 877. Kr.) és a mai csángóknál találunk (Nyr. II. 524), továbbá *számántalan*,

mely az érsekujvári codexben van (533b), s végre *táméntalan*, mely több régi íróknál előfordul (l. Kr.).

Türtőzteti magát olyanféle ige mint *vetköztet*, *szellőzteti*. Bizonyos, hogy a *tűr* igéből származott, de az is bizonyos, hogy nem a rendes szóképzés útján. Közvetetlen alapszava ez volna: *türtőzik*, de ez nincs meg sehol, s a *tűr* és *-őz-ik* elemek közt honnan venné magát a *t*? Csak úgy érthetjük meg az egész kifejezést, ha összevetjük evvel a kettővel: *tűr-tet-i magát* és *tart-őz-tat-ja magát*, melyeknek szerkezete egészen világos. Ennek a kettőnek a keveréke ama harmadik: *türtőzteti magát*. — Egy íróknál ilyen is találunk *türtőzködik* (Csüzinál, l. Kr.) = *tűr* v. *türteti magát* + *tartózkodik*.

Csak annyi szómagyarázatot adtam itt, a mennyi elégséges arra, hogy bebizonyítsa ennek az új szófejtő módszernek a megállhatóságát. De bizonyos, hogy az előadottakon kívül még számtalan más esetben elegyedtek rokonértelmű szópárok egy-egy új szóvá. Sokszor nem tudjuk mindjárt kielégítőleg megfejtteni az adott szóalakot, mert nem ismerjük teljesen a nép szókincsét, de a kettős vagy hármas párvonalos alakok mindenesetre az eddigiekhöz hasonló magyarázatokra utalnak bennünket. A székelyek a féleszűt, bolondost hívják *csajbatagnak* is, *gajbatagnak* is. Dunántúl a lónak bizonyos fajta ügetését a következő igékkel fejezik ki: *gyentet*, *gentet*, *lentet*, *gantat*, *gesztet*, *gyesztet*. A Duna két mellékén (az Ormánságtól és Szegedtől föl Egerig, Hont megyéig, sőt Sopronyig) a csavargást a többi közt ezekkel a szókkal jelölik: *lófrál*, *lofrál*, *nófrál*, *ófrál*, *ofrál*, *ófrikál*, *csófrinkál*. Egy fogalmat jelölnek mind a következő melléknevek: *bodor*, *fodor*, *bondor*, *fondor*, *kondor*, *göndör*, *pöndör*. — A finn nyelvben *kappale*, *sipale*, *sirpale*, mind a három szó darabot jelent. Ugyanott a 'sötét' fogalmát ennyiféle szó fejezi ki: *himeä*, *pimeä*, *umea*, *sumeä*, *siimeä*, s ellentétök *komeä*, 'fényes'! *Jynkkä* és *synkkä* ismét a. m. sötét. A németben egy fogalomkörbe tartoznak: *reiten*, *schreiten*, *gleiten*. — Az indogermán alapnyelvben *skid* (lat. *scindere*) és *bhid* (*findere*) hasítást jelentenek. Ugyanott volt egy taszítást jelentő *stud* ige (ném. *stossen*), s íme a szanszkritban és zendben ugyanazzal a jelentéssel már *ksud* és *nud* is van, s az európai nyelvek régi korszakaiiban még ezek csatlakoznak hozzájuk: *trud*, *knad*, *knid*, *dhend* (v. ö. Fick: *Wurzelwörterbuch* ² 999) — A sinai nyelvben *pang*,

siang, *kwang* segédkezést jelentenek, *pau* és *kau* tudósítást, *feng*, *teng*, *šeng* a. m. szerencsés; *piem*, *kiem*, *čem* különféle metsző, vágó szerszámok nevei (már Eddins megjegyezte, hogy «inkább hihető hogy a két utóbbi az elsőből származik, mintsem hogy mind a háromnak külön-külön eredete van», Intern. Zeitschr. III. 281).

Bizonyos, hogy mind ezek nem véletlenül hasonlítanak egymáshoz annyira, de az is bizonyos, hogy sem nem származékai egy-egy közös alapszónak, sem nem szabályos hangtani változatai egymásnak; s így csak az a lehetőség van hátra, hogy két-két rokonsértelmű szó összezavarásából keletkeztek. Egyáltalán a szóelegetésnek ez a gyakori volta magyarázza meg első sorban azt a jelenséget, hogy az egyeredetű nyelvek szókinsőkre nézve olyan tetemesen különböznek egymástól, holott elemeikre nézve azonosak voltak.

Azt hiszem, fejtegetéseim s a velők kapcsolatban adott szómagyarázatok a szaktársakat is meg fogják róla győzni, hogy a szókombinálás igen közönséges módja a szóalkotásnak, s hogy az előadott módszer hathatós eszköze lesz a szófejtő tudománynak hézagai betöltésére. Szókinsőünknek e szempontból való átvizsgálása bizonyára gazdag gyümölcsöket fog érlelni.

*

Ezek után már most nem fogjuk olyan képtelenségnek tartani Brassainak azt az annyira kigúnyolt magyarázatát, mely szerint *virgács* a latin *virga*-ból (vagy akár a többes accusativusra valló *virgis*-ből) úgy alakult, hogy véghangját a *korbács* szóból vette.

*

A szókombinálásnak okai olyan világosak s olyan természetesek, hogy már eleve számíthatunk módszerünk sikerére, ha bárminő más nyelv szavaira alkalmazzuk. Próbául lássunk néhány német szót, melylyel eddig nem boldogultak a szófejtők.

Gipfel. A legújabb német etymologiai szótár, Klugeé, csak ennyit tud róla mondani: «Ein etymon fehlt; kaum ist *gipfel* eine intensivbildung zu *giebel*.» — *Gipfel* csak a középfőlnémetben fordul elő először, míg *giebel* ősrégi szó, melynek megfelelői nemcsak a legközelebb álló, hanem a távolabb álló indogermán nyelvekben

is megvannak; a többi közt rokon vele a görög κεφαλή. *Gipfel* és *giebel* oly közel állnak egymáshoz hang és jelentés tekintetében, hogy csak az lehet kérdéses, hogyan lett a régi *giebel*-ből az újabb *gipfel*? S erre kielégítő feleletet ad a *wipfel* szó, mely szintén régibb a *gipfel*-nél, és mind hangzásánál, mind jelentésénél fogva alkalmas volt rá, hogy a *giebel*-lel elegyedve létrehozza a *gipfel* szót.

Zaser a mai németiségben a. m. rost. Kluge ennyit mond róla: «erst neuhochdeutsch, den ältern perioden fremd; ursprung dunkel.» Hogy lehet ennyivel megelégedni? Hogy lehet a nyelvtörténetben, hol annyira hatnak egymásra az összes rokonértelmű kifejezések, hallgatással mellőzni azt aényt, hogy a *zaser*, *zaserig*, *zaseru* szókkal egyértelműek s majdnem egyhangzásuak ezek: *faser*, *faserig*, *faseru*? Minthogy emezek sokkal régiebbek, egészen az ófölnémetig kísérhetők, ezekből kell amazokat magyaráznunk, még pedig nézetem szerint így: *Zer-faseru* mellett használatban van a rokonjelentésű *zer-zausen*, mely szintén ki van mutatva az ófölnémetben. Ezt belekeverték amabba s azért mondták *zer-faseru* helyett *zer-zaseru*, s így aztán *faser* helyett is ezt: *zaser*.

Schleissen szintén a. m. fosztani. Megvan a többi germán nyelvben is, de eredete ismeretlen: «Die germanische wurzel *slit* ‚zerreißen‘ aus vorgermanischen *slid* ist ausserhalb des germanischen noch nicht gefunden.» Én pedig azt hiszem, hogy nem is fogják megtalálni, mert csak a germán nyelvekben voltak meg a föltételek, melyeknél fogva ez a szó keletkezhetett. Nem lehet ugyanis véletlen, hogy a *schleissen* ige mind hangalakra, mind jelentésre nézve épen középen áll a *schleifen* és *reißen* igei közt, s így bizonyára ezekből van kombinálva. Tudnivaló, hogy *schleifen* azelőtt nem épen köszörülést, hanem csuszást és csusztatást jelentett s összetartoznak vele *schließen*, *schlüpfen* s a latin *lubricus* e h. **slubricus*. (V. ö. még *schlitzen* és *ritzen*.)

Schleichen úgy látszik *schleifen* és *kriechen* egyesüléséből támadt; azon adatok közt, melyeket Kluge idéz e szók történetére, nincsen semmi, a mi föltevésünknek ellentmondana. Ugyanezen egyesülésből, csak hogy fordított rendben, eredt ez a csuszást jelentő német szó: *kraufen*; továbbá a hollandi *kruipen* (vö. *slippen*) s az angol *creep* (vö. ugyanezen jelentéssel *crouch* és *slip*).

Flederwisch. Erről Kluge azt írja: «Erst früh neuhochdeutsch,

mit beziehung auf *flatern*, *flattern*. Dafür mhd. einmal *vederwisch*, niederländisch *vederwisch*; eigentlich „gänseflügel zum abwischen,“ resp. *flederwisch*: wisch zum abfächeln». — Azt hiszem, a röpködés, szállongás képzete nem illik bele e tárgy elnevezésébe; hanem egyszerűen azért lett a *federwisch*-ből *flederwisch*, mert a *flügel* szó eleje vegyült bele, a mint hogy egyenesen *flügelwisch*-nek is lehetett volna nevezni. Hasonlókép keletkezett a *flügel* hatása alatt *flittich*, mit némely német nyelvjárásban *fittich* helyett mondanak (Steinthal: Abriss I. 432).

Próbául még csak néhány példát más nyelvekből.

Az olasz *ciarlare* „csacsogni“ az ugyanezt jelentő *cianciare* igéből, azt hiszem, úgy lett, hogy a beszélést jelentő *parlare* vegyült bele. — A latin *necto* a rokonjelentésű és kimutathatólag régibb *neo* és *plecto* igékből lehet kombinálva. — Az indogermán alapnyelvben van két csuszást, lopódzást jelentő ige: *rep* és *serp* (latin *repo* és *serpo*); az utóbbi az elsőből a járást, folyást jelentő indg. *srr* belekeverésével fejlődhetett. — A finn nyelvben az idomtalan tömeget, tuskót a többi közt evvel a két szóval jelölik: *jähkäle*, *möhkäle*. Az elsőnek nincsen családja, a második mellett van *möhkä* ugyanazon jelentéssel, továbbá *mähkä*, duzzadás, daganat, „mäki“, domb, hegy, „*möhkä*“, elhízott. Azt hiszem tehát, a *möhkäle* alakból lett *jähkäle*, még pedig úgy, hogy a merevet jelentő *jähmeä* melléknév elegyedett bele. S talán ugyanezen elemekből lett ez a két névszó is: *jökelö*, *jökö*, melyeknek jelentése nehézkes, nehezen mozgó, csökönnyös, melyek tehát középen állnak a merevet és különözöt jelentő *jähmeä* és *möhkäle*, *möhkä* közt.

*

Messzeható szerepe van a kombinálásnak a képzőkben, továbbá a ragoz alakokban a mondat szerkezetben.

A képzések közül némely népnyelvi és régi példákban egészen világos a képző-bokroknak kombinálásból való eredete. Ha a göcseji ember az *állít* vagy a szintén használt *átat* (*álltat*) ige helyett azt mondja *átít*, ez nyilván ama kettőnek összezavarása; hasonlókép, ha az őrségi ember azt mondja, hogy *megmáslít*, itt a *-lít* képzőbokr a *megmásol* és *megmásít* képzőiből van kombinálva. A *kerelem* és *kértem* és szóból keletkezett a codexeinkben olvasható *kérelmes*; a *szerelmes* és *szeretetes* melléknevekből a

szerelmes, ámbár mind ezekben az egyik képző fölösleges volt. Az *elmulat*, *elfogyat* igékből csak a mult század óta lett *elmulaszt*, *elfogyaszt*, még pedig a rokonértelmű *elszalaszt*, *elszakaszt*-féle igék hatása alatt, melyekben már mielőtt míveltetőkke váltak, meg volt az *sz* képző a *sz ikasz*, *eresz*-féle főnevek tanúsága szerint.

Még más esetekben is észlelhetjük, hogy egy-két szónak végső része átmegy előbb csak egy-két rokonértelmű szóba s ezek hatása alatt ismét másokba, úgy, hogy amaz elsők lassankint mintájává, fajképévé (tipusává) válnak egy egész szóképzési kategóriának. Ezt mutatja pl.a következő eset. Az *egyesül* és *társul* igékből képezték e gyűjtőneveket; *egyesület*, *társulat*, s ez elég volt arra, hogy *testület*, sőt *testvérület* keletkezzék, ámbár *testül*, *testvérül* mint igék nem használatosak. Talán a *testület* adott alkalmat a *lelkület* képzésére s ez ismét a *hangulat*, *érzület* szókéra, úgy, hogy ez *ület* végzet majdnem külön képzővé fejlődött irodalmi nyelvünkben.

Ajázó vagy *ájazó* bizonyos zabolaféle lószerszám, melylyel a harapós ló száját *fölajaszták*, *fölájaszták*; e főnévnek fokozatos képzése világos: *áj*: *ájaz*: *ájazó* („*lupatum*“ PP. SzD.). Minthogy hasonló czélra szolgál a lószerszámnak áll-alatti része, ezt így nevezték *állazó* (Nyelvtört. Szót.), *álladzó* („*kinnkette*“ Márton ném. szót.), tehát az *áll* főnévhez tették egyszerre az egész *-azó* végzetet. Ugyanezen minták szerint aztán a kantárnak azt a szíját, mely a lónak orrát fekszi meg, elnevezték *orrozó*, *orrodzó*, *orradzó*-nak (Kr., CzF.). Hasonlókép lett a mellre alkalmazott bőrtakarónak *melledző*, *mejjedző* a neve (CzF., Nyr. V. 379), úgy, hogy tehát az *ajazó*-ból kiindulva egész kis rokonértelmű szócsoporthoz keletkezett evvel az *-azó*, *-adzó* képzővel. Még azt is megmondhatjuk, hogy lett az *-azó*-ból *-adzó*: ezt nyilván a szintén e fogalomkörbe tartozó *övedző* szó okozta, mely annyi, mint *öv*, s mely a régi *övedz*, *övedz* ige származeka.

Az iménti csoportokhoz hasonlitanak keletkezésökre nézve a következők. A *gyűlevész* kedveért képezték már a régi irodalomban a *szökevész*-t *szökevény* helyett, s a mai népnyelvben a *gyűjterész*-t („*árvízkor összegyűlt anyagok, gizgaz*“ Heves m. Nyr. VIII. 567) Szintúgy függnek össze ezek a rokonértelmű igék: *csenevész*, *sanyarész*, *mecserész*, *sinderész*, *csökevész* (l. a *csenevész* szó alatt CzF. Kriza 494). — Az *izelit* mintájára keletkezett *köstolit*.

A *gyalogol* analogiája maga megmagyarázza egyrészt ellentétét, a *lovagol* igét, másrészt ezeket az újabbakat: *kutyagol*, *házagol*; a négy szó kétségekivül összefügg, s minthogy bizonyosan a *gyalogol* ige legrégibb közölük s a *gyalog* származéka, a többiben sem tarthatjuk a *g*-t a többesi *k* változatának, mint a hogy magyarázták (l. Nyr. XIII. 4. XVII, 265), — A *füstölög* ige szülte a következőket: *gőzölög*, *párológ*, *büzölög*. — Az sem lehet véletlen, hogy a *folyamodik*, *futamodik* igékhez hasonló képzésűek ezek is: *csuszamodik*, *iszamodik*, *ficzamodik*; továbbá, hogy a *csuszánkodik* igével éppen csak ezek egyeznek annyira: *iszánkodik*, *sikánkodik* (l. Tájsz. *csiszonkázni*). — Általában, ha nézzük az ilyen ritkább gyakorító és mozzanatos vagy bármely másféle képzéseket, rendesen együtt fogunk találni ilyen rokonértelmű szócsoportokat, melyekben éppen az értelmi rokonság magyarázza meg az utólag támadt alaki egyezést.

Ezt látjuk még különösen a gúnyos vagy általán trefás kicsinyítő képzésekben: *futri*, *utri-futri*, *hibri-hubri*, *findri* stb. (úgy látszik, az *ácsori*, *víggyori*, *kóbori*, *habari*-félék analogiájára, melyekben az *r* az igető véghangja volt, mint van *fukari* a *zsugori* kedvéért); — *kapsi*, *raksi*, *buksi*, *töksi*; — *ebhendi*, *pökhendi*; *oktondi*, *ökröndi*, *tátöndi*, *szöröndi*, *szarvondi*; *igazándi*, *magándi*, *simándi*, *kortyándi*, *kalapándi* stb.; — *suhancz*, *virgoncz*, *fürgencz* (ezek szerint képezte Berezafalvi az *ifjoncz*, *újoncz*, *vadoncz* szokat, s a későbbi nyelvújítók sok más ilyen szót).

Hogy a rokonértelmű szók mennyire hajlandók átvenni egymástól a képzőt s az egész szóvéget, arra nevezetes példát találunk egy rokon nyelvben, az osztjákban. Az osztjákban eredetileg *-it* volt a sorszámnevek képzője (mint a vogulban *maiglan -it* = magy. *-d*: *másod*, *harmad*). De a mai osztják sorszámképző *-mit*: *kimít* (e h. **kitmit*, de e helyett még *kítit* is járatos = m. *ketted*), *zulmit*, *nelmit*, *vetmit*, *zulmit*. Honnan vette magát az *m* hang? Alig tévedünk, ha a harmadik számból magyarázzuk, melyben kezdetől fogva helyén volt az *m* (*zulim* három: *zulmit*, *harmad*); innen először a negyedik szám vehette át s úgy aztán lassankint a többi.

A ragozás köréből érdekes példa, hogy a helyhatározóknak *-n*, *-ul* és *-tt* ragaiból ezek a kombinációk keletkeztek: *ben-nett(em)* és *bent*, *kint*, *fönt*, *lönt*; *körülött(em)*, *kivülött(em)*; és legrégebben a palócz *-nott* rag (*bíronott*, *papnott*), melyből megint

a *-ni* ragos alakok hatása alatt (*biróni, papni*) a székely kiejtésben *-nitt* lett, tehát a *«papnitt voltam»* = *a papnott voltam + a papni voltam*. Az itt említett *lent*, visszahatván az *alatt-ra*, szülte, mint láttuk, a mai *alant*-ot. Régente *olyba* vettek valamit és *olylyá* is vették, holott ma a kettőt egyesítve *olybá* veszünk valamit. Így támadt Csikban az *együbe* alak ezekből: *együve + egybe*, valamint más vidékeken *izré-porrá* ebből: *izzé-porrá* (mint *szedett-vedett* e h. *szedett-rett*), talán még az *izre-porra* közreműködésével. *Nálánál jobb*: e szerkezetben föltűnő a *nál* kettős alkalmazása, mely csakis e két kifejezés-mód kölcsönhatásából magyarázható: *nála jobb + annál jobb*, vagyis abból, hogy a *nál* közvetlen a középfok előtt állt a legtöbb esetben s ehhez a többséghez alkalmazkodott a *nála jobb* és személyragos társai. A XV. században egymás mellett élt ez a két szerkezet: *tőlétől jobb, nálánál jobb*, s a kettőnek összeolvadásával támadt egy harmadik is, mely több codexünkben föltűnik: *tőlénél jobb*.

Befejezésül lássunk néhány ilyen eredetű mondat szerkezetet. Erdélyben azt is mondják: *nekem el kell mennem*, s azt is: *én el kell (hogy) menjek*, s ime a hétfalusi csángó a kettőt így egyesíti: *én el kell mennem a templomba; én kellett minden adósságot megfizetnem*; tehát az egyik szerkezetből az infinitivus van megtartva, a másikkól a cselekvő személy mint a mondatnak alanya. Azt is mondja a nép: *drágáért, olcsóért adnak vagy vesznek valamit*, azaz *drágán, olcsón + sok pénzért, egy-két krajczárért*; továbbá: *sok pénzembe kóstál = sok pénzembe kerül + sok pénzt kóstál*. Ma azt mondjuk: *arra én semmit sem adok*, holott a régiek ezt mindig így fejezték ki: *azon én semmit sem adok* (t. i. semmit sem adnék érte); ebből a mai szerkezet ilyenek hatása alatt keletkezett: *arra én ügyet se vetek, rá sem hederíték*.

* * *

Függelékül s eljárásom támogatására — minthogy ezt nagyon is merésznek és fölforgatónak mondották — összeállítok egyes hasonló szómagyarázatokat s fejtegetéseket más nyelvészek irataiból.

Diez előszavában ezt olvassuk (Etym. Wörterbuch der Romanischen Sprachen, 4. kiad. XVIII. XIX.): «Ein andrer dieser

zúge [welche die wortformen beeinflussen] ist die anbildung, vermöge welcher ein wort, sei es nun ein vorhandenes oder ein erst zu schaffendes, einem andern, begriffsverwandten in seiner gestalt angenähert, gewöhnlich in seiner endung gleichgesetzt wird. So ist altfranz. *octembre* gebildet nach *septembre*, *novembre*, *decembre*, franz. *mensonge* nach *chalonge*, *chapuier* nach *menuiser*, altfranz. *boisdie* nach *roisdie*, ital. *bóffice* nach *sóffice*, *sdrucire* nach *cucire*, neapol. *Carella* (Carybdis) nach *Scella* (Scylla). Ital. *greve* [statt *grave*] ist eine anbildung an seinen gegensatz *leve*, *pria* mit seinem *a* an *poscia* *postea*¹.» «Durch mischung der stämme einigen sich zuweilen zwei begriffsverwandte in einem und demselben worte; es wird gewissermassen ein reis auf einen fremden stamm geimpft. An franz. *rame* z. b. haben *remus* und *ramus* teil; an *selon secundum* und *longum*, an *haut altus* und unser *hoch*, an *refuser* sowol *recusare* wie *refutare*, an ital. *carcame* sowol *arcame* wie *carcasso*.» — A 214. lapon *Milza* alatt azt mondja: «Sonderbar ist das venezianische *spienza*, worin sich *splen* und *milz* begegnen». Kétségtől e kettőnek összeolvadása a *spienza*, valamint a graubündteni nyelvjárás *snieulza* alakja is, csak hogy éppen megmaradt az egész *milza* (v. ö. a milanoi *nilza*-t), míg amaz ennek csak vég-szótagját vette át.

Sayce a német *mieze* macskanevet úgy magyarázta, hogy a hangutánzó *miau*, fölvette a *kutze* szó végtagját. (Introduction to the Science of Language 1880. I. 107. Hozzá csatlakozik az alább idézendő Wheeler; vannak más magyarázatok is, I. Kluge szótárát és Diezét is a *Micio* cikkben.) Mindenesetre így kell magyaráznunk a tehénnek újabb olasz *mucca* nevét; ez bizonyára úgy keletkezett, hogy a hangutánzó *mu* fölvette a *racca* szó végét.

Caix szöfejtő tanulmányaihoz csatolt egy érdekes függelék, melynek egyik fele a hangok, másik fele a szók egymásra hatásával foglalkozik röviden. *) Az utóbbi szakasz három cikkre oszlik, mert: «Egy szónak a másakra való hatása háromféle okból ered: 1) Abból, hogy valamely homályos szó hangzásra hasonlít egy ismertebb és szokottabb szóhoz; e hasonlóság az etimologiai

*) Studi di Etimologie Italiana e Romanza. Firenze 1878. Ez a munka, valamint Nyrop-é és Wheeler-é Schuchardt Hugó úr szívességéből jutott kezemhez, mikor értekezésem már meg volt írva.

kapcsolat képzetét kelti föl, s azért szükségét érzik, hogy az ismeretlen szó hangzását még hasonlóbba tegyék az ismertéhez (népetimologia). 2) Ha két szónak jelentése vagy használata rokon vagy csak egymásnak megfelelő (correlativ), a beszélő szintén hajlandó az egyiket a másik mintájára módosítani (analogia). 3) Ha a jelentés azonos [«identità di significati»] s azonfölül a szóknak hangzása is többé-kevésbé hasonló, — az utóbbi feltétel nélkül ritkán, — a két szó egynek tekintetik (két szónak összeolvadása, fusione di due voci). — Tárgyunk keretébe tartozik mind a három eset, (a második a harmadiktól csak fokra nézve különbözik), de legérdekesebb a harmadik czikkecske, azért ezt ide teszem fordításban, s csak a példáknak hagyom el a felét:

«Két szónak összeolvadását a hangzásnak részbeli egyezése s a jelentésnek nagy rokonsága okozza. Mégesik tehát, hogy fölébred bennünk valamely eszme, s egyszerre jelenik meg emlékezetünkben két vagy több szó, melyek olyan gyöngén vannak egymástól elhatárolva, hogy miután a beszélő elkezdte az egyiket kiejteni, úgyszólván félbeszerbe hagyja s a másik szóra megy át, még pedig úgy, hogy ezt az első szóval egy közös hangsúly alá foglalja, vagyis a kettőből úgyszólván egy szót csinál. Hogy azonban ez megtörténhessék, általában szükséges a részbeli hasonhangzás, mely anyagilag is [a hangtest szempontjából is] előmozdítsa a két szónak kapcsolatát. A hasonhangzásnak alapja lehet egy-egy magánhangzó, mely a szerint, a mint egyenlő vagy különböző mássalhangzók kísérik, alkothat teljes rímet vagy egyszerű asszonánczot a két szóban, de lehet alapja egy vagy több mássalhangzó is. Vannak azonban olyan példák is, melyekben az összeolvadást tisztán a jelentések rokonsága okozza.»

•α) 1. Ha az első szónak közepén s a másodiknak elején van az egyező mássalhangzó, ez jelzi azt a pontot, melyen az első szó félbenmarad és csatlakozik a másodikhoz. Legtöbb példában az *l* és *r* mássalhangzót találjuk: spany. *baladrar* 'kiabálni' = *bal* + *ladrar*; francz. *flasque* [laza, petyhüdt] = *flac* [*flaccus*] + **lasque* [*laxus*]; *girouette* = *gir* + *rouette*; *pirouette* = *pir* + *rouette*; olasz *gironzare* = *gir*[*are*] + *ronzare*; *battostare* = *batt*[*ere*] + *tostare*; *stracanare* = *stracc*[*are*] + *ac*/*canare*; *sghimbescio* = *sghemb*[*o*] *b* + *escio*; *sciabigotto* = *sciab*[*ordo*] + *bigotto*; *massacrare* (és fr. *massacrer*) = **mass*[*are*] + *sacrare*; *tramanaccare* = *tram*[*enare*] + *al*/*manaccare*. — 2. Másféle példák, melyekben azonban szintén egy vagy több mássalhangzó közössége okozta az összeolvadást: ol. *diamine* [v. ö. ném. *jemine*] = *dia*/*rolo* +

do/mine; *manicistio* = *ma/cellare* + *i/ncistiare*; *zaloppola* = *zoll/a* + *z/oppola*.)

«β) 1. Az összeolvadásra alkalmat adhat a két szó végén levő rím; ilyenkor a rímelő szótag előtt összekerül mind a két szónak elő-része: ol. *ralampa* = *rampa* + *lampa*; *qualercio* = *guercio* + *lerco*. De az egyező szótag lehet a két szónak elején is vagy közepén: *rinfrancescare* = *rinfrancare* + *rinfrescare*; *incinfrignare* = *incignare* + *infrignare*.» — 2. Gyakran elég az egyszerű asszonáncz. Az első szónak illető tagja hozzáragad a másodiknak asszonáló tagjához, és minthogy az asszonáncz többnyire az első szótagban van, az új szó a két réginek szélső részeiből áll: *scarduffare* 'disordinare' = *scard/are* + *arr/uffare*; *arrapinarsi* = *arrabattarsi* + *attapinarsi*; *cirindello* = *cica* + *birindello*. Így még: spany. *hasta* '-ig' = *hácia* + *ata*; velencei *stofegar* = **stufare* (fr. *étouffer*); lombardiai *pomata* 'pomodoro' = *pomo* + *tomata*.»

«γ) Más esetekben az összeolvadásnak nem látszik más oka, mint a jelentéseknek nagy rokonsága: *stamberga* = *stanza* + *albergo*; *stambugio* = *stanza* + *bugio*; *lattimelle* = *latti* + *animelle*; *abadulillare* = *badare* + *lillare*; *badaloccare* = *badare* + *allocare*.»

Kluge szótárában is találtam ilyen szófejtést: «*Pauschen, bauen*, nach franz. *poncer* durchbauen und *ébaucher* entwerfen».

Ziemer (Junggrammatische Streifzüge im Gebiet der Syntax, 2. kiad. 1883) különösen a mondat szerkezetek elegyedését vizsgálja s az eredményt így foglalja össze:

«Wir haben bisher zwei arten der associationsbildungen kennen gelernt, die schlichte formenübertragung, die formale ausgleichung, und die sinnübertragung, die reale ausgleichung. Wir sahen, dass es noch eine dritte art gibt [die Kombinations- oder Reihenausgleichung], indem durch ausgleichung zweier sich gegenseitig beeinflussender sprechweisen neubildungen erfolgen. Zwei verschiedene syntaktische strukturen, die im bewusstsein des sprechenden irgendwie mit einander associirt sind, steigen in einem moment, wo von dem zweck des sprechenden eigentlich nur die eine von den beiden gefordert wird, alle beide im bewusstsein auf und gleichen sich in der weise durch gegenseitigen einfluss aus, dass bei der verleblichung der vorgestellten sprachformen durch die sprachorgane von jeder der beiden ursprünglich getrennten vorstellungen ein merkmal zum ausdruck kommt.» (92. l. L. még ugyanezen szerzőtől: Vergleichende Syntax der Comparation 1884. 39. l. s több helyen.)

Paul «Principien der Sprachgeschichte» című munkájának 2. kiadásában (1886) már egy egész fejezet van ilyen czímmel:

Contamination. Legnagyobb része a mondat szerkezetek vegyülését tárgyalja; a szókombinálással csak a fejezetnek eleje foglalkozik, melyet így teszünk:

«Unter contamination verstehe ich den vorgang, dass zwei synonyme ausdrucksformen sich gleichzeitig ins bewusstsein drängen, so dass keine von beiden rein zur geltung kommt, sondern eine neue form entsteht, in der sich elemente der einen mit elementen der andern mischen. Auch dieser vorgang ist natürlich zunächst individuell und momentan. Aber durch wiederholung und durch das zusammentreffen verschiedener individuen kann auch hier wie auf allen übrigen gebieten das individuelle allmählig usuell werden.

Die contamination zeigt sich teils in der lautgestaltung einzelner wörter, teils in der syntaktischen verknüpfung.

Ziemlich selten ist wol mischung aus zwei etymologisch nicht zusammenhängenden wörtern. Auf ein charakteristisches beispiel hat Schuchardt hingewiesen. Im ämilischen dialect gibt es ein wort *eminziplà* anfangen, contamination aus den wörtern *cominciare* und *principiare* der italienischen schriftsprache. [Megjegyzendő, hogy Schuchardt azóta is nem egyszer alkalmazta a magyarázatnak a módját, legsűrűbben baszk szófejtéseiben.] Erleichtert ist die mischung bei formen, die sich gegenseitig zu einem paradigma ergänzen. Älteres *wis* (sei) aus ahd. *wesan* wird im mhd. allmählig durch *bis* verdrängt unter einfluss von *bist*. Ahd. *bim* (bin) ist wahrscheinlich eine contamination aus *im* (got.) und **bium* (angels. *beóm*); desgleichen nach umgekehrter richtung angels. *eóm*.

Häufiger mischen sich wörter, die der gleichen etymologischen gruppe angehören. Vgl. *gewohnt* aus dem adj. mhd. *gewon* (noch in *gewohnheit*, *gewöhnlich*) und dem part. mhd. *gewent* von *wenen* (*gewöhnen*); *doppelt* aus dem adj. *doppel* (= franz. *double*) und dem noch im vorigen jahrhundert ganz üblichen part. *gedoppelt*; zu *guter letzt* aus zu *guter letz* (mhd. *letze* abschied) und zu *letzt*.

Nicht bloss zwei einzelne formen contaminiren sich unter einander, sondern auch eine form mit einer ganzen formalen gruppe. Auf diese weise entsteht namentlich ein ziemlich häufig vorkommender pleonasmus der bildungselemente, indem eine in ungewöhnlicher weise gebildete form noch durch das suffix der normalen bildungsweise bereichert wird. Hierher gehören formen wie nhd. *ihrer*, *ihnen*, *derer*, *deuen*; *Fritzens*, *Mariens* aus älterem *Fritzen*, *Marien*, an die noch die verbreitetste genitivendung getreten ist. Ferner lat. *jactitare*, *canitare*, *rentitare* statt *jactare* etc. unter einfluss von *volitare* etc.; spanische adjective wie *celestial*, *divinal*, *humanal*. Besonders gewöhnlich ist eine

häufung der suffixe des comparativs und superlativs, vgl. mhd. *öfter* (häufig bei Lessing); *letztete* (Goethe); ahd. *mëriro* gegen got. *maiza*; spätlat. *pluriōres*, *minimissimus*, *pessimissimus*, *extremissimus*, *postremissimus*; griech. *ἀραιότερος*, *ζεφαιότερος*, *πρότιμος* u. a. Ebenso zu erklären ist das doppelte präfix in *gegessen* = mhd. *gezzen*.

Behaghel «Die deutsche Sprache» című könyvecskéjében (1886. 40. 112. 113. lb.) szintén foglalkozik e jelenségekkel:

«Eine besonders häufige gattung von falschen wortverbindungen entsteht dadurch, dass beim sprechen oder schreiben im selben augenblick zwei gleichberechtigte ausdrücke in das bewusstsein eintreten und von jedem der beiden ein stück in die wirklich gebrauchte wendung aufgenommen wird. So erklärt sich das so häufig verwendete *sich befindlich*: es ist das ergebnis einer mischung aus *sich befindend* und *befindlich*. Reuter gebraucht vielfach den ausdrück: *wat gelt mi dat an*: hier ist *was gilt mir das!* und *was geht mich das an!* zu einem ganzen zusammengefloßen. Ja es kann sogar der fall eintreten, dass zwei einzelne synonyme wörter sich zu einer einheit durchdringen: der knecht *Ruprecht* oder *Nikolaus* erscheint bei Fritz Reuter als *Ruklas*.»

«Wenn zwei wörter auch nur in einem oder in einzelnen lauten übereinstimmen, so genügt das schon, um bei dem aussprechen des einen das andere ins bewusstsein zu rufen. Eines der merkwürdigsten beispiele dafür gewährt eine Eigentümlichkeit der *studentensprache*: die bezeichnungen für beliebige gegenstände werden häufig so gebildet, dass bloss die anfangsbuchstaben des in der gewöhnlichen sprache geltenden wortes mit der silbe *eo* verbunden werden; also etwa *Beo* das hier, *Leo* der leim, *Reo* der rausch. - So hat denn ein wort wie *trippeln* seinen anlaut von *traben*, *trappen*, *treten* genommen; der rest des wortes ist etwa gebildet nach einem ältern *zippeln* (vgl. *zipperlein*), das ähnliche bedeutung hatte; *zupfen* erinnert in seinem anlaut an *ziehen*, weiterhin an *rupfen*; *rutschen* hat sein *r* von *rücken*; *klirren*, *schwirren* stehen etwa unter dem einfluss von *girren*, *knarren* unter dem von *schnarren*; *randal* ist nach *skandal* gebildet.»

Nyrop dán nyelven írt munkája «Adjektivernes Könsbøjning i de Romanske Sprog» (a melléknevek nemek szerinti változtatása a román nyelvekben, Kopenhága 1886. 38—43. ll.) szintén foglalkozik a bennünket érdeklő jelenséggel s egy csomó érdekes példát idéz. Minthogy e munkára már idegen nyelve miatt sem utalhatom az olvasót, szintén czélszerű lesz kivonatot közölni belőle:

«Olyan szókban, melyek különböző tőkhöz tartoznak, a kölcsönös hatásnak oka kétesebb szokott lenni s nem alkalmazhatjuk olyan biztossággal az analogia elvét. A hangalak többnyire nem ad külső támaszpontokat, csak a jelentések egyezéséhez tarthatjuk magunkat, pedig ismeretes dolog, mennyi különböző eszmetársítás alá eshetik egy-egy szó, ha csak fogalmi tartalmát vesszük tekintetbe. Itt tehát első dolgunk mennél több példát gyűjteni, hogy megállapíthassuk, minő jelentésbeli egyezés szükséges, hogy kiegyenlítés létesülhessen.

Kétségkívül megtörténhetik ez oly szókban, melyek összefüggő, zárt sorokat tesznek. Ilyent találunk pl. a h e t i n a p o k neveiben. Azért hát a spanyol *lunes miércoles /Lunae, Mercurii*, t. i. *dies*/ alakja csak a következők analogiájának tulajdonítható: *mártes, juéres, viérnes (Martis, Jovis, Veneris)*. Szintűgy magyarázható az oláh *luni a joi, rineri* stb. nevekkal. . . A h ó n a p n e v e k b ől említhető a közép latin *octember* 'október' a *september, november* kedvéért. Evvel az alakokkal találkozunk a régi francziában s a provençal nyelvben is: *octembre*; az oláh is azt mondja *octomrie*, s ez az alak megvan az óslávban is [*oktębrę* a magyar nép is mond *április* helyett *áprilus*-t a *márczius* és *május* kedvéért]. Némely névmások is ilyen sorokat képeznek. Így a latin *meus tuus, suus* majd ezzé vált: *meus, teus, seus* (portugal *meu, teu, seu*, régi francia *mes, tes, ses*, régi olasz *mio, tio, sio*), majd meg ezzé: *muus, tuus, suus* (provençal *mos, tos, sos*). . .

A következő egyes szók szintén szolgáltatnak megvilágosító példákat. A latin *meridionalis* e helyett *meridialis, meridianus*, e szerint alakult: *septentrionalis*. Közép-latin *deusum* 'lefelé' e h. *deorsum*, v. ö. *susum*; viszont *sorsum* e h. *susum*, a *deorsum* szerint. Francia *carlovingien* e h. *carolingien*, v. ö. *mérovíngien*; *anormal* e h. *anomal*, v. ö. *normal*. Angol *female* 'nőnemű' a francia *femelle*-ből e szerint igazodott: *male* 'hímnemű'; *neither* e h. *nother*, mert *either*. Velenczében *temporivo* 'jókori, kora' (e h. *temporito, temporile*) *tardivo* 'késő' szerint alakult; viszont Bergamoban *tardit* (*tardif* h.) *temporit* szerint. Így fogom föl a francia *maudissant, maudissait* alakokat e h. *maudisant, maudissait*, mert *bénissant, bénissait* hatott rájuk.

Számos úgynevezett népetimologia szintén az itt tárgyalt kiegyenlítések közé tartozik. A spanyolban a saru neve *sandalia* helyett így is van: *andalia*, v. ö. *andar* menni. *Vagabundo* helyett ugyan ott van *vagamundo*, v. ö. *munlo* [mintegy: világszerte csavargó]. Az olaszban *veletta* 'őrség' [lat. *vigilia*-ból] ezzé válik: *vedetta*, v. ö. *vedere* látni; *gelsomino* 'jázmin' e h. *gesmino*, v. ö. *gelso* [málnabokor, szederfa]; *convitare* [vendéglátás] e h. *invitare*, v. ö. *convivium*.

Hogy egyjelentésű szók hatással lehetnek egymásra s össze is

olvadnak, gyakran észre lehet venni a mindennapi beszédben. Így, hogy csak egy példát említek, többször is hallottam francziából dánra való fordítás közben *bouchon-ra* ezt a szót: *prold* = *prop* + *told* [ez a két szó a dugasz dán neve]. Hasonlókat észleltek a kis gyermekek beszédében; Schleicher idézi pl. ezeket: *nütze* = *netz* + *mütze*, *blänzen* = *blenden* + *glänzen* stb. (Beiträge II. 498. v. ö. Egger: Développement du langage chez les enfants 54.) Hasonló képzések vannak a kémia nyelvében, pl. *phénuol* = *acide phénique* + *alcool*; *chloroforme* = (*acide*) *chlorique* + (*acide*) *form-ique*; *chloral* = *chllore* + *alcool* stb., l. Darmsteter: La création actuelle des mots nouveaux 248. — V. ö. egy legújabb találmány nevét: *telectroszkóp* = *teleszkóp* + *elektroszkóp*.

Jespersen «Zur Lautgesetzfrage» című cikkében (Internationale Zeitschrift III. 195) említve az olyan alakváltozásokat, minő az olasz *treatro* e mellett *teatro*, *eglino amano* e h. *egli amano* (= *illi amant*), *non griere ma lieve* e h. *non grave ma lieve*, azt mondja:

«Was hier stattgefunden hat, ist am besten als eine vermischung im bewusstsein, eine *k o n f u s i o n* aufzufassen, indem man durch zu schnelles denken das nicht zeitlich getrennt hält, was man hätte getrennt halten sollen. Während man noch eins sagt, ist der gedanke schon mit etwas folgendem beschäftigt (in demselben oder dem folgenden worte), welches bewirken kann, dass die sprachorgane verleitet werden, zu früh eine gewisse lautgruppe oder einen einfachen laut hervorzubringen, besonders wenn eine lautähnlichkeit verführerisch einwirkt. . . Dies findet dagegen nicht statt mit den *v e r m i s c h u n g e n* von *z w e i* w ö r t e r n derselben bedeutung. Der sprechende schwankt einen augenblick zwischen den beiden synonymen *prop* und *told* 'kork', er entscheidet sich für das erstere wort; indem er bei diesem zum vokale *o* gelangt ist, lässt ihn der umstand, dass dieser vokale auch im worte *told* steht, das ihm auf der zunge schwebt, in dieses wort übergehen, also *prold* sagen. Den von Nyrop erwähnten beispielen mag noch das von Tegnér angeführte schwed. *pryl* aus *pren* + *syl* beigelegt werden. . . Verwandte arten von bildungen findet man in der syntax, wo sie als «ausgleichung zweier gedanken oder sprachformen» eine sehr grosse rolle spielen.»

Az amerikai Benjamin Ide Wheeler kitűnő értekezést adott ki az analógiáról és a nyelvben való hatása köréről (*Analogy and the Scope of its Application in Language*, Ithaca, N. Y. 1887.) Itt találjuk e jelenségeknek eddigelé legteljesebb fölosztá-

sát, s minthogy nálunk bajos ez értékes füzetet megszerezni, talán nem művelek haszontalan dolgot, ha itt ismertetem a tartalmát.

Rövid általános bevezetésben kifejti, hogy a nyelvnek, mint az emberi élet bármely más termékének is, föltételei a szellem és anyag törvényei egyaránt; s hogy míg a «hangtörvények» természetöknél fogva általános érvényűek, az analogia hatása mindig csak lehetséges, nem szükséges. «A görög ὄρω mindig ki volt téve legközelebbi szomszédjai (ἐπρά és ἔξ) befolyásának, mégis csak a herakleiai nyelvjárásban vette föl a spiritus aspert (ὄρω) és csak az elisiben vette át a ἐπρά mássalhangzóját: ὀρώ...» «Az analogia jelenségei végelemzésben az elmének amaz öntudatlan törekvéséből magyarázódnak, hogy egységet keresve, a beszédnek látszólag össze nem egyező elemeit rendszerekbe és csoportokba sorozza be, vagyis egyszerűséget tesz a sokféleség helyébe». Áttér azután az analogia különböző jelenségeire, s a lélektani csoportosítás különböző nevei és föltételei szerint osztályozza őket:

«I. A jelentésnek hasonlósága s az alaknak különbözősége. Két szó, mely alakilag egészen különböző, de alkalmazható azonegy tárgyra vagy képzetre, a jelentésnek ezen egyezésénél fogva összeolvadhat egy szóba az úgynevezett összezavarás (contaminatio) útján.» Pl. az amerikai *prohib-lican* szó védővamos köztársaságit jelent, mert a *prohibitionist* és *republican* szóból van összeelegyítve, s «eredetét valószínűleg kiejtésbeli botlásnak köszöni». «A tárgynak két egyaránt helyes elnevezése egyszerre jut eszünkbe, s midőn a választásban habozunk, mindenik egy-egy részét szolgáltatja a tenyleg kiejtett szónak. Megjegyzendő, hogy ebben az osztályban az alakhi hasonlóságnak nincsen része a csoport képezésében. Egy gyermek összezavarta ezt a két szót: *beginning*, *commencement* [az angolban mind a kettő a. m. kezdet s azt mondta *begincement*... Néha nehéz eldönteni, vajjon az alaknak részbeli hasonlósága nem mozdította-e elő a csoport képezését.*] Így a német *doppelt* szóban a *gedoppelt* igenévvel van kombinálva ez a melléknév: *doppel* (= fr. *double*, vö. *doppelgänger*). A spanyol *estrella* [csillag] e helyett

*) Nézetem szerint, melyet az eddig idézett nyelvészek s az értekezésemben felsorolt számos példa támoogat, erre nézve semmi kétségünk nem lehet.

**estella*, úgy látszik, *astro*-ból vette az *r*-jét. — Hasonló jelenségeket gyakran találunk a mondattan körében... Pl. *I am friends with him* (Shakspeare: IV. Henrik II. rész 2:4) ezekből van elegyítve: *I am befriended with him + we are friends*; ó ἡμῖν τοῦ χρόνου = ὁ ἡμῖν χρόνος + τὸ ἡμῖν τοῦ χρόνου.

«II. A jelentésnek rokonsága s az alak különfélesége. Teljesen különböző alakú szók, minthogy egynemű (egy kategoriába való) fogalmakat fejeznek ki, némileg közelednek egymáshoz külső alakjukban is». Tehát az alaki egyezés itt sem szerepel a csoportosítás tényezői közt. Itt különösen a nemek változásait idézi a szerző: hogy pl. a nyár neve, mely a latinban nőnemű volt (*aestas*), a francziában hímnemű lett (*été*), mert a többi évszak neve is hímnemű; s több efféle, a mi még nem jár alakbeli változással. Már a görög **vesvía*, **ἱππότα* szók, melyek eredetileg nőnemű elvont vagy gyűjtő nevek voltak (mint a magyar *uraság*, *asszonyosság*), miután konkrét jelentést vettek föl, elfogadták a hímnemnek s jelét is: ἱππότας, ἱππότης, vesvίας. Ide sorolja a számnevek, hónapnevek, sőt betűnevek egymásrahatását (**ἰωδᾶ* a megelőző ἦτα, θῆτα kedvéért lett ἰωτα, **μῆμα* a következő νῶ miatt lett μῶ stb.). A görög ἦμα: az *as* gyökből származik s azért vette föl a spiritus aspert, mert véletlenül perfectumakép szerepel a ἔζομαι (**sedjimai*) igének.

«III. A functio egyezése s az alaknak különfélesége. Különböző alakú szók csoporttá egyesülhetnek oly alapon, hogy functiójuk egyezik vagyis a mondat szerkezetben s a fogalom-módosításban való használatuk. Ez a csoportozás a külalak változásában nyilatkozik: megváltoztathatja különböző névszóknek párhuzamos eseteit, különféle igéknek párhuzamos módjait és időit stb. és körülbelül megfelel Paul *formale umbildungen* nevű osztályának». Így keletkezett pl. Σωκράτη mellett ez az attikai tárgyeset: Σωκράτην, a Θουκυδίδην, Πέρσην-féle accusativusok miatt stb. stb. «A ragozás egyszerűsítésének van olyan módja is, hogy két ragozási változat összeelegyedik; így a rnodusi -μεν végű infinitivusok (ἀναδέμεν, εἰσιμεν) a rendes -μεν és -ειν végzetek összeavarrásán alapszanak. Vö. újfölném. *Fritzens*, *Mariens* a régibb *Fritzen*, *Marien* helyett...»

«IV. A jelentésnek ellentéte és az alaknak részbeli egyezése. Ellenkező jelentésű és részben egyező

alakú szók párokká csoportosulnak, s ennek eredménye a külalaknak további hasonulása». Már az előbbieknél idézett példákon kívül (ang. *female*, *neither*, olasz *greve*, *pria*, lat. *meridionalis*) idézi Osthoff magyarázatát, mely szerint a szabályos ión μέζων alakból μεῖζων az ellentétes ὀλεῖζων miatt lett (ered. *μεζιων, Jen. Literaturzeitg. 1878. 476. cikk) stb.

«V. A jelentésnek egyenlősége s az alaknak részbeli egyezése. A mely szóknak közös tőjük van s alakjukra nézve hasonlók, de nem egyenlők, csoportba sorakoznak mind a jelentés, mind az alak alapján, s ennek eredménye a tőalak kiegyenlítése.» Ez az osztály megfelel Paul *stoffliche ausgleichungen* nevű osztályának vagyis a belső analogiának. Ide tartozik *a*) azonos egy névszótőnek különféle esetei közti kiegyenlődés, midőn az alanyeset alakja hat a többi esetére vagy megfordítva. *b*) egy ige-időn belül a különböző személyek és számok kiegyenlítése, *c*) a különböző időalakoké (pl. ném. *setzen* miatt *setzte* a szabályos *satzte* helyett, gör. βλέπω miatt βλέπετε e h. *βέβλοτε stb.); végre *d*) származékok és alapszók kiegyenlítése (ném. *gulden* helyett *gold* a *gold* kedvéért stb.).

Az eddigi osztályokban sehol sem volt pusztán hangbeli hasonlóság a csoportozás és analogiás képzés kiinduló pontja. «Lehetséges azonban, hogy pusztán külső hasonlóság a jelentésbeli rokonság látszatát kelti, s hogy ilyen vélt egyezés alapján olyan értelmet tulajdonítunk a szónak, mely sajátképen nem illeti meg. A föltételezett jelentés szerint kapcsoljuk aztán az adott szót más szókhöz, s végül az alakja is megváltozhatik. Ide tartoznak azok a jelenségek, melyeket népetimológiáknak szoktak nevezni.» Ezekből a szerző az előbbi öt mellé három új osztályt állít:

«VI. Az alak hasonlósága a jelentésbeli egyezés látszatát kelti.» Így lett a német *beispiel*ből *beispiel*, mintha a *spiel* szóval függne össze. Így magyarázódik a Jeruzsálem név görög alakja: Ἱεροσόλυμα, mert első feleben a ἱερός 'szent' melléknevet látták, míg cataloniai alakja *Gesusalem*, mert itt Jézus nevéhez fűzték.

«VII. Az alak hasonlósága a functiobeli egyezés látszatát kelti.» A francia *plaisir*, *sillabe* szók véghangjaiban az angolok a szokottabb *-ure*, *-able* végzeteket sejtették (vö. *measure*, *nature*, *parable*, *constable*), azért ejtették aztán így e két

szót: *pleasure, syllable*. A régibb angol *rafine, arauntage* ezzé váltak: *refine, advantage*, mert azt hitték, a *re* és *ad* igekötőkkel vannak összetéve, a mint hogy az első szó *r*-je csakugyan a *re* maradványa (= fr. *raffiner, arantage*).

«VIII. Az alak egyenlősége egyenlő jelentés látszatát kelti. Ez a népetimológiának legegyszerűbb, de egyúttal legfinomabb neme, mely nem jár semmi alakváltozással, hanem csak jelentést fűz olyan szóelemekhez, melyekhez azelőtt nem fűztek.» Pl. a német *wahnsinn* és *wahnwitz* a régi *wan*, üres melléknév összetételei, de újabban a *wahn* 'csalóka hiedelem' főnevet érzik benne, mint a helyesírás is mutatja. Eszünkbe jut itt a magyar *utca* szó, melyet a szokott írásmód az *út* származékának tüntet föl, holott a szl. *ulica*-ból lett.

Külön cikkben tárgyalja a szerző bővebben az eddigi esetek közül azokat, melyek arányokon alapszanak, s ismert példákon megmutatja, hogy ezek által egészen új nyelvtani alakok keletkezhetnek, pl. a latin *legamini*, azért mert *legimur*: *legimini* = *legamur*: *legamini* (*legimini* eredetileg a λεγιμενος igenév többese). — Aztán az elszigetelt alakokkal foglalkozik, s az elszigetelésnek okait így állítja össze: 1) Elszigetelt helyzet valamely összetételben. 2) Elkoptatott szólásokban s közmondásokban való használat. 3) Elszigetelt használat valamely nyelvtani kategóriában (pl. a német *gulden* mint főnév megtartotta régi alakját, így a latin *partim* mint adverbium, holott a *pars* szó tárgyesete). 4) Elszigetelő jelentésváltozás. 5) Valamely hangelemnek új jelentésre való lefoglalása (pl. a német *-ír -er* végzet, mely a görög-latin *γενεος generis *-es er* végzetével azonos, csak többesképző minőségében maradt meg: *külber*, míg az egyes szám **kalbires*, **kalbire* alakjai elvesztek).

A következő cikk összeállítja tizenhat pontban az eddigiekben kifejtett elveket. Kiemeljük ezekből a következőket:

«Az analogiás hatásnak minden egyes esete eredetileg egy-egy beszélő egyén műve, s csak akkor válik a nyelvnek elismert elemévé, ha bizonyos számú egyének egymástól függetlenül megalkotják vagy pedig eltanulják egymástól.»

«Az analogiás kiegyenlítést általában akadályozza a hagyományak emlékezetünkön való hatalma, továbbá az iskolák, a nyomtatványok s az élénkebb közlekedés hatása.»

«Az analogia hasonító munkája fokozatosan halad egy alak-

ról a másokra s egy csoportról a másokra. Lehetséges tehát, hogy csak egynéhány vagy éppen egy alak a csirája egész nagy alakrendszereknek; vö. Ascoli magyarázatát a görög -τατος képzőről.» Tudnivaló, hogy Ascoli a felső fok το(ς) képzőjének -τατο(ς)-szá való bővülését az egy τριτατος-ból magyarázza; ez maga pedig τριτος-ból, mint ὀγδόατος ὕδωτος-ból, az ἔνατος és δέκατος analogiájára keletkezett, melyekben megmaradt a puszta -το- képző (Ascoli: Curtius Studien-jében IX. 339). — Ezután még röviden elmondja Wheeler az analogiás elméletek történetét, mely szorosan véve csak 1876-ban kezdődik ugyan, de ezen elméletek szükségképi következményei voltak a hangtani tételek szigorúbb alkalmazásának, mert a kivételes hangváltozások magyarázata önként rávitte a nyelvészeket az analogiák fölfödözésére. — Végül a szerző föl sorolja az ide vágó irodalmat 1887-ig.

Ascoli, a hírneves olasz nyelvész, «Sprachwissenschaftliche Briefe» című németre fordított leveleiben a többi közt a következő érdekes esetet fejtegeti (XIV. l.):

«Nun möchte ich eine lexikalische kontamination anführen, bei welcher etymologisch unzusammenhängende elemente zusammenstossen und lange miteinander um den sieg ringen . . . Cæsars legionar hatte ein römisches wort *articljo* (*articulo*, *artiglio*, *arteil*) ins transalpinische Gallien mitgebracht, das fingerspitze, kralle bedeutete. Dies römische *articljo* kreuzte sich nun mit dem einheimischen [keltischen] ähnlich klingenden worte *ordiga* ,daumen, grosse zehe'. Zwischen den beiden wörtern entstand ein langer ,kampf ums dasein'. Das keltische wort unterlag nach und nach dem lateinischen, aber nicht ohne demselben seine besondere bedeutung aufgedrungen zu haben und ihm für alle zukunft in seinem anlautenden *o* auch ein äusseres zeichen der schmälernung seines sieges aufzuprägen,» — a francziában t. i. *orteil* lett belőle.

De más efféle magyarázatokat is találunk Ascoli leveleiben; pl. «Ich halte den übergang von *n-f* zu *n-h* in span. *conhortar*, oder gar den von *nf* zu *n* in prov. *conortar* für durchaus unglaublich; viel eher möchte ich annehmen, dass hier *cohortari* und *confortare* ineinander fliessen: das wäre ein neues schönes beispiel für Ihre sammlung solcher kreuzungen» (a levél ugyanis a fönt idézett Caixhez van intézve). — «*Uscita*, *uscite* statt *excita* u. s. w. wegen *uscio*: eine eigentümliche veränderung, die von lexikalischer kontamination ausgegangen ist» (110). — «Wenn ital. *grasso* dem lateinischen

crassus gegenübersteht, während *crudo*, *croce* etc. das alte *c* unversehrt erhalten, so wird man sich ohne schwierigkeit zu der annahme entschliessen, dass hier eine lexikalische assimilation vorliegt (vgl. Schuchardt: Über die Lautgesetze 7), und dass *un uomo grosso e crasso* schliesslich zu *grosso e grasso* geworden ist. Ein anderer dagegen wird die anscheinenden anomalien lieber von einer anderen seite angreifen, und ihnen den beweis oder wenigstens die anzeichen noch nicht erkannter lautgesetze abzurufen trachten. Das eine verfahren schliesst das andere nicht aus . . . Immerhin ist es unleugbar, dass die erklärungsarten, welche von der historischen kontinuierität der laute absehen und zur analogie ihre zuflucht nehmen (unter analogie verstehe ich hier immer die lexikalische, nicht die flexionale), obwol sie mitunter einen apodiktischen karakter annehmen, doch ihrer natur nach niemals ein system, d. i. einen kongruenten komplex von lehrsätzen aufzubauen im stande ist, aus welchem sich sicherheit und regel ergäbe» (186—7).

Az e sorokban kifejezett kétséggel szemben azt hiszem, a szó-tári analogia vagyis a szóelegyedés nem kevésbbé fontos a szókinés történetére nézve, mint az alaktani analogia vagyis a nyelvtani alakok elegyedése. Azt is hiszem, hogy, ha többet foglalkozunk vele, sikerülni is fog, hogy mindig rendszeresebbé váljék ez irány-ban való kutatásunk. A jelen értekezésnek főkép az volt a célja, hogy bebizonyítsa, mennyire gyakoriak e jelenségek s mennyire érdemes velők foglalkoznunk.

tartott nemzetközi gyűléséről, *Hunfalvy Pál* r. tagtól. — II. A németországi philológok és tanferfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről *Budenz József* r. tagtól. 1875. 23 l. 15 kr. — VII. szám. Az új szókőről. *Fogarasi János* r. tagtól. 15 kr. — VIII. szám. Az új magyar orthologia. *Toldy Ferencz* r. tagtól. 1875. 28 l. 15 kr. — IX. szám. Az ik-es igékről. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1875. 32 l. 15 kr. — X. szám. A nyelvújításról. *Szarvas Gábor* l. tagtól. 1875. 25 l. 15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 40 l. 25 kr. — II. sz. A neo- és palaeologia ügyében. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — III. szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. *Barna Ferdinand* lev. tagtól. 1875. 48 l. 30 kr. — IV. szám. Brassai és a nyelvújítás. *Ballagi Mór* r. tagtól. 1876. 22 l. 15 kr. — V. szám. Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett *Szász Károly* l. tagtól. 1876. 40 l. 25 kr. — VI. szám. Művészet és nemzetiség. *Bartalus István* l. tagtól. 1876. 35 l. 20 kr. VII. szám. Aeschylus. *Télffy Iván* lev. tagtól. 1876. 141 l. 80 kr. — VIII. szám. A mutató névmás hibás használata. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 1876. 15 l. 10 kr. — IX. szám. Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. *Imre Sándor* l. tagtól. 1876. 97 l. 60 kr. — X. szám. Bérczy Károly emlékezete. *Arany László* l. tagtól.

Hatodik kötet. 1876.

I. szám. A lágy aspiráták kiejtéséről a zendben. *Mayr Auréltól* 10 kr. — II. szám. A manduk szertartások könyve. *Bálint Gábortól* 10 kr. — A rómaiak satirájáról és satirairóikról. *Dr. Barna Ignác* l. tagtól 20 kr. — IV. szám. A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. *Goldziher Ignác* l. tagtól. 50 kr. — V. Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Szilágyi István* l. tagtól. II. *Vaszary Kolozstól*. III. *Révész Imre* l. tagtól. 60 kr. — VII. Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. *Bartalus István* l. tagtól 10 kr. — VIII. A mordvaiak történelmi viszontagságai *Barna Ferdinand* l. tagtól 20 kr. — IX. Eranos. *Télffy Iván* l. tagtól. 20 kr. — X. Az ik-es igékről. *Joannovics György* l. tagtól 40 kr.

Hetedik kötet.

I. Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. *Barna Ferdinand* l. tagtól 50 kr. — II. Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasonlítása. *Budenz József* r. tagtól. 10 kr. — III. Lessing (székfoglaló). *Zichy Antal* l. tagtól. 20 kr. — IV. Kapcsolat a Magyar és szuomi irodalom között *Barna Ferdinand* l. tagtól 10 kr. — Néhány ösműveltségi tárgy neve a magyarban. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 30 kr. — VI. Rankavis Kleon új-görög drámája. *Télffy Iván* l. tagtól. Ára 30 krajcár. — VII. A nevek uk és ük személyragairól. *Imre Sándor* l. tagtól. 20 kr. — VIII. Emlékbeszéd Székács József t. tag fölött, *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — IX. A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. *Vámbery Ármín* r. tagtól 10 kr. — X. Bátor László és a Jordánszky-codex bibliafordítása. (Székfoglaló.) *Volf György* l. tagtól 10 kr.

Nyolczadik kötet.

I. Corvin-codexek. *Dr. Ábel Jenőtől*. 60 kr. — II. A mordvaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. *Barna Ferdinand* l. tagtól. 50 kr. — III. Orosz-lapp utazásomból. *Dr. Genetz Arvidtől*. 20 kr. — IV. Tanulmány a japáni művészetéről. *Gr. Zichy Ágosttól*. 1 frt. — V. Emlékbeszéd Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött, A születése századik évfordulóján, Pázmádon rendezett ünnepélyen, az Akadémia megbízásából tartotta *Szász Károly* r. t. 10 kr. — VI. Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — VII. Az ugynevezett lágy aspiráták phoneticus értékéről az ó-ind-ban *Mayer Auréltól*. 60 kr. — VIII. Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. *Dr. Ábel Jenőtől*. 80 kr. — IX. Ujperzsa nyelvjárások. *Dr. Pozder Károlytól*. 50 kr. — X. Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. Székfoglaló *Imre Sándor* r. tagtól. 30 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Emlékbeszéd Schiefner Antal k. tag felett. *Budenz J.* r. tagtól 10 kr. — II. A Boro-Budur Jáva szigetén. *Dr. gr. Zichy Ágost* l. tagtól 40 kr. — III. Nyelvünk újabb fejlődése. *Ballagi Mór* r. tagtól 20 kr. — IV. A hunnok és avarok nemzetisége. *Vámbery Ármín* r. tagtól. 30 kr. — A Kún-vagy Petrarka-codex és a kúnok. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 30 kr. — VI. Emlékbeszéd Lewes Henrik György külső tag felett, *Szász Károly* r. tagtól. 10 kr. — VII. Ős vallásunk főistenei. *Barna Ferdinand* l. tagtól 40 kr. — VIII. Schopenhauer aesthetikája *Dr. Russicska Kálmántól*. 10 kr. — IX. Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. *Barna F.* l. tagtól 30 kr. — X. Lessing mint philologus. *Dr. Kont Ignácztól* 30 kr. — XI. Magyar egyházi népelemek a XVIII. századból. Székfoglaló. *Bogisich Mihály* l. tagtól. 50 kr. — XII. Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. *Simonyi Zsigmond* l. tagtól 20 kr.

Tizedik kötet.

I. A jelentéstan alapvonalai. Az alakokban kifejezt. jelentések. (Székfoglaló.) *Simonyi Zsigmond* I. tagtól. 30 kr. — II. Etzelburg és a magyar hűnmonda. (Székfoglaló.) *Heinrich Gusztáv* I. tagtól. 20 kr. — III. A M. T. Akadémia és a szími irodalmi társaság. *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — IV. Ertsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében.) *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — V. Baranyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. *Ballagi Mór* r. tagtól 10 kr. — VI. Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaiával. Miveltégtörténeti szempontból. (Adalék a költészet összehasonlító tropikájához.) *Dr. Petz Vilmos* tanártól. 60 kr. — Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. *Szász Károly* r. tagtól 10 kr. — VIII. Cationale et Passionale Hungaricum. *Bogisich Mihály* I. tagtól. 30 kr. — IX. Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. *Jakab Elek* I. tagtól. 50 kr. — X. Emlébeszéd Klein Lipót Gyula kültag felett *Dr. Heinrich Gusztáv* lev. tagtól. 40 kr. — XI. Ujabb adalékok a magyar zene történelméhez *Bartalus István* I. tagtól. 40 kr. — XII. A magyar romanticismus. (Székfoglaló.) *Bánóczi József* I. tagtól. 10 kr. — XIII. Ujabb adalék a magyar zene történelméhez. *Bartalus István* I. tagtól. 40 kr.

Tizenegyedik kötet.

I. Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? *Hunfalvy Pál* r. tagtól. 20 kr. — II. Ujgörög irodalmi termékek. *Dr. Telfy Iván* I. tagtól. 40 kr. — III. Középkori görög verses regények. *Dr. Telfy Iván* I. tagtól. 30 kr. — IV. Idegen szók a görögben és latinban. *Dr. Pozder Károlytól.* 50 kr. — V. A esuvásokról. *Vámbéry Ármin* r. tagtól 30 kr. — VI. A számlálás módjai és az év hónapjai. *Hunfalvy Pál* r. tagtól 20 kr. — VII. Telegi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. *Majláth Béla* I. tagtól. 10 kr. — VIII. Káldi György nyelve. *Dr. Kiss Ignác*tól. 50 kr. — IX. A Muhammedán jogtudomány eredetéről. *Goldziher Ignác* I. tagtól 10 kr. — X. *Vámbéry Ármin* «A magyarok eredete című műve néhány főbb állításának bírálata. *Barna Ferdinánd* I. tagtól 60 kr. — XI. A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a nyelvőr. *Ballagi Mór* r. tagtól. 20 kr. — XII. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom *Hunfalvy Pál* bírálati megjegyzéseire. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 30 kr.

Tizenkettedik kötet.

I. Seneca tragédiái. *Dr. Kont Ignác*tól. 60 kr. — II. Szombatos codexek. *Dr. Nagy Sándortól.* 30 kr. — III. A reflexiv és vallásérkölcsei elem a költészetben s Longfellow. Székfoglaló. *Szász Béla* I. tagtól. 30 kr. — IV. A belviszonyragok használata a magyarban. *Kunos Ignác* és *Munkácsi Bernáttól.* 50 kr. — V. A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. *Vámbéry Ármin* r. tagtól. 50 kr. — VI. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? *Volf György* I. tagtól. 50 kr. — VII. A kasztamuni-i török nyelvjárás. *Irta Thury József.* 50 kr. — VIII. Nyelvészeti mozzalmak a mai görögöknél. *Telfy Iván* I. tagtól. 20 kr. — IX. Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. *Kálmány Lajostól.* 20 kr. — X. A mondat dualismusa. *Brassai Sámuel* r. tagtól. 60 kr. — XI. A kunok nyelvéről és nemzetiségéről. *Gr. Kuun Géza* t. tagtól. 40 kr. — XII. Isota Nogarola. (Székfoglaló.) *Ábel Jenő* I. tagtól. 50 kr.

Tizenharmadik kötet.

I. Kudrun, a monda és az eposz. *Heinrich G.* I. tagtól. 40 kr. — II. A votják nép multja és jelene. *Barna F.* I. tagtól. 30 kr. — III. Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. *Goldziher I.* I. tagtól. 40 kr. — IV. A homeroszi Demeter-hymnusról. *Ábel Jenő* I. tagtól. 50 kr. — V. A votjákok pogány vallásáról. *Barna Ferdinánd* I. tagtól. 20 kr. — VI. A régi magyar nyelv szótára. *Szarvas Gábor* r. tagtól. 10 kr. — VII. Egy kis viszhang *Vámbéry Ármin* ur válaszára. *Budenz J. r.* tagtól. 20 kr. — VIII. Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. *Szily Kálmán* r. tagtól. 10 kr. — IX. Szegedi Lénárt énekeskönyve. *Bogisich Mihály* I. tagtól. 50 kr. — X. Szőrendi tanulmányok. I. rész. *Joannovics György* t. tagtól. 30 kr. — XI. A kisebb görög tragikusok tropusai *Petz Vilmostól.* 10 kr. — XII. Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. *Telfy Iván* I. tagtól. 30 kr.

Tizennegyedik kötet.

I. Az 6- és középkori Terentius biographiák. *Ábel Jenőtől.* 40 kr. — II. Szőrendi tanulmányok. II. rész. *Joannovics György*tól. 40 kr. — III. A mordva nép házassági szokásai. *Barna F.* I. tagtól. 30 kr. — IV. Jelentés ujhellén munkákról. *Telfy Iván* I. tagtól. 30 kr. — V. Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. *Kálmány Lajostól.* 10 kr. — VI. Etymologicum magnum Romaniae. *Putnoky Miklóstól.* 20 kr. — VII. A magyar szótók. *Simonyi Zsigmond*tól. 30 kr. — VIII. A nyelvújítás történetéhez. *Simonyi Zsigmond*tól. 20 kr. — IX. Szőrend és accentus. *Brassai Sámuel* t. tagtól. 40 kr. — X. Három franczia hellenista és a volapük. *Telfy Iván* I. tagtól. 20 kr. — XI. Euhemerii reliquiae. *Némethy Gézátl.* 60 kr. — XII. Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. *Vikár Bélától.* 40 kr.